

GRUNDLAGD 1876 AV C. G. ESTLANDER

2023

ISSN 0015-248X (print)
ISSN 2670-2541 (online)

KULTUR EKONOMI POLITIK

Redaktion

Hanna Lindberg
Ansvarig chefredaktör
Ann-Charlotte Palmgren
Redaktionssekreterare

Redaktionsråd

Pia Maria Ahlbäck
Martina Björklund
Mats Börjesson
Nina Kivinen
Else-Britt Kjellqvist
Bengt Kristensson Uggla
Tage Kurtén
Kristina Malmio
Sverker Sörlin
Ulrika Wolf-Knuts

Utgivare

Föreningen Granskaren r.f. Åbo
Ordförande Jutta Ahlbeck
Jutta Ahlbeck
Carina Gräsbeck
Margrét Halldórsdóttir
Eetu Keijonen
Jonas Lagerström
Hanna Lindberg
Ann-Charlotte Palmgren

Formgivning

Oy Graaf Ab

Tryckning

Oy Nordprint Ab

Kontakt

Redaktionen: finsktid@abo.fi
Prenumerationer: pren-finsktid@abo.fi

Mer om oss

www.finsktidskrift.fi
Instruktioner för skribenter:
www.finsktidskrift.fi/medverka/for-skribenter/
Om prenumerationer: www.finsktidskrift.fi/prenumerera/

Bidragsgivare

Svenska Litteratursällskapet i Finland, Svenska Kulturfonden,
Föreningen Konstsamfundet, Stiftelsen Emilie och Rudolf
Gesellius fond för filantropiska och kulturella ändamål, William
Thurings Stiftelse, Kommerserådet Otto A. Malms Donationsfond,
Waldemar von Frenckells stiftelse

Innehåll 2/2023

<i>Chefredaktör Hanna Lindberg</i> Skiftande identiteter	5
Kollegialt granskade artiklar	
 <i>Lise-Lotte Hellöre</i> Diakoniarbetare om sitt värv. Fallstudie av Borgå stift 2021	7
Essäer	
<i>Bjarne Lindström</i> Identitet, statsmakt och nationalism. Om territorialstatens erövring av den nationella identiteten – och dess konsekvenser	37
<i>Johan Stén</i> Adam Smiths gåtfulla metafor	55
<i>Panu Petteri Höglund</i> Isaac Asimov, scifi och underhållningslitteratur på ett keltiskt minoritetsspråk	67
Granskaren	
<i>Catarina Harjunen</i> Underbara monster och främmande kroppar	78
<i>Oscar Winberg</i> Fidel Castros korta men vilda äventyr i New York	81
<i>Kajsa Varjonen</i> Brett perspektiv på beskattningens historia världen över	83
<i>Matias Kaihovirta</i> En tungviktare i historieskrivningen om Finland och det kalla kriget	86

Skiftande identiteter

Bjarne Lindströms essä i det här numret av *Finsk Tidskrift* behandlar territoriets roll i skapandet av identiteter, samt hur olika nivåer – lokala, regionala och nationella – ger upphov till skiftande identitetsformationer. Det är en fråga som jag har tänkt mycket på i och med att jag som finlandssvensk bördig från Åboland men bosatt i västra Nyland, nu i snart fem år arbetat i Tammerfors. Min arbetsgemenskap är dock internationell och jag har fått förmånen att arbeta med människor från olika delar av Europa och Amerika. Några av mina närmaste kollegor är från forna Jugoslavien, och mina egna frågor kring nationell och regional identitet bleknar då jag talar med dem. Deras turbulenta historia har skapat ett komplext förhållande till frågor om nation, etnicitet och språk och utvecklingen under 2000-talet ser ett allt starkare behov att definiera nationell och etnisk tillhörighet. Det gäller naturligtvis inte endast länderna på Balkan, och är ett förhållande vi kommer att få se öka i kraft under en lång tid framöver.

Numrets kollegialt granskade artikel av Lise-Lotte Hellöre behandlar diakonins förändring med Borgå stift som fallstudie. Hellöre har intervjuat ett tjugotal diakoniarbetare angående hur de ser på diakonins uppgifter och syfte i samhället i dag. Studien visar på den diskrepans det finns mellan hur olika diakoniarbetare ser på sin yrkesroll och de uppgifter diakonin bör fylla i samhället. På basen av studien ger Hellöre också förslag på hur diakonin bättre kan svara på de utmaningar den står inför.

Bjarne Lindström granskar i sin essä alltså territoriets roll för hur identiteter formas. Med Åland som exempel diskuterar Lindström hur stater har kommit att uppfattas som den primära identitetsskaparen och vad detta betyder för dess invånare. Lindström diskuterar framför allt vad detta innebär för territorier som så att säga står mellan statsbildningar, såsom Åland och Färöarna, och de olika sätt som detta har tacklats, både på statlig och individuell nivå.

I år firas 300-årsjubileet sedan Adam Smith föddes, vilket vi uppmärksammar med en essä av Johan Stén om användningen av metaforen den osynliga handen i Smiths verk. Metaforen anses ha sitt ursprung i Smith och hänvisar i dag framför allt till att låta människor agera fritt och enligt eget huvud köpa och sälja för att hela samhället ska utvecklas i en gynnsam riktning. Metaforen används dock på många olika sätt och har lett till omfattande diskussioner kring vad Smith egentligen kan ha avsett med den. Stén utreder detta och visar att metaforen endast användes ett fåtal gånger av Smith själv och då på heterogena och vaga sätt.

I numrets sista essä fortsätter Panu Petteri Höglund på temat irisk litteratur, den här gången med fokus på utmaningarna med att översätta science fiction till iriska. Höglund utgår från sina egna erfarenheter av att översätta Isaac Asimovs roman *Stiftelsen*, ett uppdrag som han tog sig an både för att bidra med mera äventyrsromaner på iriska och för att göra användningen av den vokabulär som förekommer inom scifi-genren mera familjär för en irisktalande läsekrets. Förutom att berätta om de utmaningarna han stod inför i samband med översättningen redogör Höglund även för föregångarna inom den iriskspråkiga äventyrlitteraturen.

Förutom dessa spännande bidrag bjuder även *Granskaren* som vanligt på intressanta recensioner. God fortsättning på våren!

Hanna Lindberg
Åbo, 27.3.2023

Kollegialt granskade artiklar

Diakoniarbetare om sitt värv. Fallstudie av Borgå stift i Finland år 2021

Lise-Lotte Hellöre

Inledning

För en kyrka som i dag på flera sätt är i kris, har diakonin kommit att spela en stor roll vad gäller kyrkans trovärdighet i samhället (Edgardh 2019, 188). Man kan säga att diakonin på ett väsentligt sätt legitimerar de västerländska protestantiska kyrkornas närvaro i samhället (Ryökäs 2009, 126). Samtidigt gör samhällsutvecklingen att gruppen som inte nås av annan hjälp ständigt växer, vilket ställer stora krav på de resurser diakonin har. (Malkavaara 2009.) Valfärdssamhället utgör därmed en av diakonins stora utmaningar. Valfärdssamhället är en av de största innovationerna på det sociala området under 1900-talet i och med att man har kunnat fördela resurserna på ett mer jämlikt sätt mellan livets olika skeden, mellan rika och fattiga samt mellan olika hushållstyper (Swärd 2017, 7). Svaga grupper garanteras en skälig levnadsstandard och

en grundläggande trygghet samtidigt som man på politisk och samhällelig nivå värnar om värden som solidaritet, hjälpsamhet och medkänsla. Valfärdsstaten är dock i gungning, vilket också märks i det diakonala arbetet.

Diakonin är en verksamhet som är nära förknippad inte bara med akuta kriser i samhället, utan också med kriser under människans liv. En svensk utredning visar att församlingar passar bäst för att ägna sig åt lättare välfärdsuppgifter med flexibel organisation, antingen med egen eller extern finansiering (Christiansson Drake & Linde 2022, 269–270). En annan studie visar hur den svenska folkkyrkan i ett enhetssamhälle blivit en majoritetskyrka i ett pluralistiskt samhälle, och därifrån vidare till att bli en marknadsaktör på en välfärdsmarknad. Den nyaste rollen för kyrkan är att agera som arena för demokrati och förändring i det civila samhället. (Linde 2022, 104–105.) För diakonin betyder det här att lyfta blicken och få syn på de underliggande orsakerna till människors problem, i stället för att bara arbeta reaktivt på individnivå (Leijman & Zetterqvist 2022, 205–206). Även om dessa utmaningar gäller Svenska Kyrkan (SvK) är situationen med stor sannolikhet motsvarande i finska samfund. Det är svårt för diakonin att prioritera bland uppgifter, samtidigt som man måste ta ställning till hur människors behov och samhällsproblem skall hanteras. Är det social sammanhållning och gemenskap som är viktigast att erbjuda, eller är det att lyfta fram de svagas röster? Eller är det diakonins konkreta och praktiska bistånd? Antagligen alla tre, men i vilken kombination? Om man i stället tar den hjälpsökandes perspektiv är det svårt att veta *att* man kan söka stöd och *vilken* hjälp man kan förvänta sig från församlingen (Christiansson Drake & Linde 2022, 288). En finländsk studie efterlyser en aktivare marknadsföring av kyrkans tjänster, för att undvika den ojämlikhet som uppstår när kontakter till expertorganisationer blir väldigt personbundna (Hellöre & Vikström 2022, 24). I en tidigare studie av SvK (Engel 2008) påpekas att det finns ett glapp mellan vad kyrkan säger om sin diakoni (på nationell nivå) och vad den gör (på lokal nivå). Charlotte Engel (2008) talar om kyrklig retorik och diakonal praktik, vilket hon ser som en av de stora utmaningarna som SvK står inför i dag.

I den här artikeln undersöker jag diakonins verksamhet i Finlands svenskspråkiga stift och diskuterar hur den kunde utvecklas. I Finland undersöks regelbundet diakoniarbetarnas syn på sitt jobb och det nyaste resultatet framkommer i *Diakoniabarometri 2022* (red. Hammarén m.fl. 2022), där 355 diakoniarbetare (27 % av alla) i Evangelisk-lutherska kyrkan (EvL) svarat på 35 frågor via en virtuell enkät. Studien visar att den finländska diakonin har en klar utmaning i den stora reformen inom social- och hälsovårdsväsendet som träder i kraft år 2023, eftersom diakonins klienter ofta är konsumenter av dessa tjänster. Diakoniarbetarna är mycket oroliga för sina klienter och tror att ojämlikheten bland klienterna kommer att öka. Speciellt svårt befarar man att det blir på landsbygden. Flera respondenter har dock varit med i planeringsarbetet och man ser positivt på diakoniarbetarnas möjligheter till samverkan med andra aktörer för att underlätta klienternas situation. Anmärkningsvärt är att diakoniarbetarna nästan helt samfällt anser att man tydligare bör lyfta fram den ekonomiska ojämlikheten och människors illamående i samhällsdebatten. Tidigare forskning visar att diakoniarbetarna i Finland allt oftare möter medmänniskor med multiproblematik, vilken också kan innefatta att problemen funnits i flera generationer (Alava m.fl. 2020). Enbart viljan att hjälpa räcker inte om det inte finns tillräckliga resurser att agera och metoder att ändra på strukturer som orsakar nöd (jfr Leijman & Zetterqvist 2022; Linde 2022). Däremot upplevde tre av fyra i *Diakoniabarometri 2022* att de behöver satsa på sina kunskaper i politik för detta syfte, då man inte kan eller vet hur man skall gå till väga (Ryökäs m.fl. 2022, 148–150).

Ett annat aktuellt problem är att kyrkans medlemsantal minskat under en längre tid, vilket påverkar diakonins resurser på en allmän nivå. EvL hade i början av år 2022 drygt 3,6 miljoner medlemmar, vilket utgör cirka 65,7 % av finländarna. Siffran antas sjunka till 2,9 miljoner år 2040 (motsvarar 51,9 %). De nya välfärdsområdena innebär enligt *Diakoniabarometri 2022* att kyrkans framtida positionering blir en stor fråga:

Vill och strävar den [kyrkan] efter att vara närvarande i människornas vardag även i områden där offentliga tjänster skärs ned? Om kyrkan av ekonomiska skäl inte klarar av att vara närvarande på heltid i avlägsna områden, kommer diakonins arbetssätt då att ändras så att kontakten

på ett eller annat sätt kvarstår även med församlingsmedlemmar som bor i sådana områden? Innebär det här en liknande förändring som pågår i samband med utvecklingen av välfärdsområdenas tjänster? I så fall fortsätter diakoniarbetarna att i stor utsträckning tillämpa de nya digitala sätten att producera distanstjänster och bygger upp mobila tjänster.

(Ryökäs m.fl. 2022, 151.)

Diakonin är en lagstadgad tjänst i Finland och sysselsatte totalt i landet 1334 anställningar under 2021. Antalet församlingar var 367 år 2022. (*Statistik om kyrkan 2022.*)

Diakonins ramar

Diakonin som vi ekumeniskt förstår den i dag har uppstått under de senaste två hundra åren, först i en form av välgörenhet, där man såg hjälpbehövande som objekt som kunde stödas ovanifrån genom projekt och donationer. På 1980-talet tog utvecklingen fart mot en mer ömsesidig modell, där fokus blev mera på att hjälpa till självhjälp och där samarbetet fick en mer horisontell dimension mot det tidigare vertikala uppifrån-ner förhållandet. Mottagaren av hjälpen började alltmer ses som ett subjekt i stället för ett objekt. En tredje utvecklingslinje har tagit fart på 2010-talet, vilken lyfter fram de grupper som samhället – och också kyrkan – många gånger har glömt bort. Detta är en transformativ trend som för in röster från marginaliserade och där kraften till omvandling kommer nerifrån, och inte uppifrån, som för tvåhundra år sedan. (Ham 2014, 109–110.)

Sedan 2010 pågår ett arbete inom Lutherska Världsförbundet för att möta behovet av en mer diakonal kyrka i kölvattnet av nyliberalismens negativa följder. I förändringsarbetet utgår man från att medarbetarna är diakonins viktigaste resurs. Därmed är de centrala i byggandet av gemenskap och solidaritet (eng. *conviviality*), i konsten att kunna leva tillsammans, i motsats till individualisering och konsumtion. (*The Concept of Conviviality 2022; Addy 2017.*) Mot den bakgrunden blir det centralt att veta hur diakoniarbetaren själv ser på sitt arbete.

Diakonins uppgift kan ses ur olika synvinklar och har av forskare inom olika discipliner definierats på olika sätt, till exempel teologiskt, organisatoriskt och historiskt. Ett vanligt synsätt inom diakoniforskning är följande tre perspektiv, vilka delvis går in i varandra (Lounela 2018, 23–26):

1. Ett karitativt-diakonalt paradigm med diakonen som omsorgsutövare i centrum, var man ofta likställer diakonin med *Caritas* och där barmhärtigheten är en moralisk plikt för såväl kyrka som privatpersoner. Genom denna får diakonin sin plats både i kyrka och i samhälle och uttrycker kristen identitet och allmänmänsklig godhet. Detta paradigm har starkt präglat den nordiska diakoniförståelsen, men även ifrågasatts (t.ex. Hansson 2019).
2. Ett liturgiskt-diakonalt paradigm, vilket placerar diakontjänsten till gudstjänsten och kyrkolivets centrum. Därigenom får diakonin sin utgångspunkt för kyrkans uppdrag i sin helhet. Paradigmet är centralt i ekumeniska sammanhang och har en stark kyrklig identifikation.
3. Ett kommunikativt-diakonalt paradigm där diakonen främst är medlare, budbärare och representant. Denna forskning lyfter fram diakoni-begreppet i bibeltexter och andra källor och kunde möta utmaningar gällande brobyggande, förmedling och kommunikation.

Ett viktigt koncept inom diakonin är att hjälpa till självhjälp, vilket på engelska (ibland också svenska) går under termen *empowerment*, översatt till bemyndigande. Carlos Ham (2014) visar hur bemyndigande utgår från ömsesidighet och genom ett delande av kraft lyfter människans värdighet och egna styrkor. Han hänvisar till Kyrkornas Världsråds syn och menar att diakoni inte är något självändamål, utan ett av Guds instrument för att bygga ett inkluderande och rättvist samhälle, där hela skapelsen ingår och kan njuta av ett fullvärdigt liv (Ham 2014, 108). Även i Finland har man diskuterat diakonins betydelse och definition, till exempel Esko Ryökäs (2021) som visar hur man är av olika uppfattning om

den traditionella och ursprungliga förståelsen. I den här artikeln utgår jag från den definition som EvL presenterar på sin webbplats (*Diakoni* 2022):

Diakoni är omsorg och tjänande. Den är en del av kyrkans liv och ett uttryck för den kristna tron.

Diakonin tar sig uttryck på många olika sätt, men utgår primärt från Jesu exempel och undervisning. Jesus mötte människor som behövde hjälp; fattiga, sjuka och utslagna. Han lyssnade på dem, botade, hjälpte och berättade om Guds kärlek och förlåtelse.

Diakoni hör också nära ihop med samhällsansvar. De strävar båda efter en ansvarsfull livsstil och rättvisa strukturer i samhället.

Forskare menar att kyrkans roll i det finländska samhället är påverkad av den lutherska tväregetsläran, enligt vilken Gud styr världen, men ansvaret för välfärden ligger hos staten (Pessi m.fl. 2009, 209–210). Det betyder att den lutherska teologin har gynnats en syn på staten som god, men också stärkt statens makt samtidigt som den försvagat kyrkan som en separat social aktör. Detta synsätt bäddade, speciellt efter andra världskriget, för vad som utvecklades till den välfärdsstat som vi i dag känner till. Här kan speciellt noteras att diakoniarbetarna fram till år 1972 också fungerade som sjukskötare, en uppgift som fräntogs dem i samband med den nya Folkhälsolagen (Hiilamo 2012, 405). Liksom i andra nordiska länder har den lutherska kyrkan i Finland ett nära förhållande med staten, även om Finland inte längre har en statskyrka, men nog en kyrkolag (Pessi m.fl. 2009, 209–210). I den stipuleras att diakonin ”i enlighet med sin bekännelse...” skall ”...förverkliga kärleken till nästan” (KL 1993, 1:2). Kyrkan vill själv betona den som är i störst nöd och som inte får hjälp från annat håll (KO 1991/1993, 4:3). EvL:s senaste strategi *Öppna dörrar* (2020:4) proklamerar att man tar de allra svagastes parti och ger en röst till de i samhället som inte kan stå upp för sig själva. Kyrkan tror att behovet av diakoni kommer att öka, även om kyrka och tro blivit mer osynliga i samhället, eftersom det finns en förväntan på att kyrkan vid kris står för tröst, hopp och trygghet (diskuteras närmare i Hellöre & Vikström 2022).

I Finland definieras diakoniarbetarens kärnkompetens i dokumentet *Diakonian viranhaltijan ydinsaamien* (2010), som handlar om en kristen och på tron grundad uppfattning om människan. Det är Gud som har gett människan hennes unika värde som är lika stort för alla, omöjligt att dela, förhandla, förtjäna eller förlora. Denna människosyn förenas med diakonins andra värden: omsorg, förtroende, gemenskap och social rättvisa. Som diakoniarbetare kan man vara antingen diakon med specialitet på socialt arbete eller diakonissa med inriktning på vårdarbete. Termen diakoniarbetare innefattar både diakoner och diakonissor. Diakoniarbetet är kundarbete, organisering av frivilliga krafter, nätverkssamarbete och påverkan. Diakoniarbetaren skall hjälpa och stärka människor till att kunna hantera sina liv (jfr *empowerment* ovan). I dokumentet framgår följande fyra kärnområden för diakoniarbetaren: 1) kunskap om att jobba med andligt liv, 2) kunskap om diakonins kundarbete, 3) organisations- och utvecklingskunskap, och 4) samfunds- och samhällskunskap.

Syfte och forskningsfrågor

Med avstamp i vad ovan presenterats om diakonins roll som en allt viktigare aktör för att hantera välfärdsfrågor – samt den alltmer förekommande empiriska och normativa forskningstraditionen i praktisk teologi (Bobrowicz & Mannerfelt 2021, 48) – blir det angeläget att fråga *hur* diakonins arbete utformas samt hur det kunde utvecklas. Detta görs redan bland annat i finländska *Diakoniabarometri 2022* samt i de rikssvenska publikationerna av Engel (2008) och Christensson Drake och Linde (2022). Mitt syfte är att snäva in perspektivet på det finlandssvenska stiftet i Borgå, vilket balanserar mellan att vara finländskt, men ha svenskspråkig majoritet och därför påverkas både av Finland och Sverige. Studien är sålunda en tvärsnittsstudie av diakoniarbetet i Finland, med speciell fokus på den svensktalande befolkningen. Detta perspektiv saknas i existerande forskning. Därför frågar jag mig i den här artikeln *hur diakoniarbetarna upplever sin uppgift i Borgå stift samt hur denna kunde utvecklas och förnyas*. Därmed är artikelns bidrag främst empiriskt med deskriptiva och normativa anspråk.

Forskningsfrågorna är fyra, varav de tre första är empiriska och den sista normativ:

1. Vilken är diakonins uppgift enligt diakoniarbetarna själva?
2. I vilken mån ser diakoniarbetarna att de kan forma sitt jobb enligt sina egna prioriteringar?
3. Vem initierar kontakten till klienter enligt diakoniarbetarna?
4. Hur kunde diakonins uppgift förnyas och utvecklas?

Studien avgränsas till nutid, till Borgå stift, till diakoniarbetarens perspektiv och till 22 semi-strukturerade djupintervjuer.

Metod och material

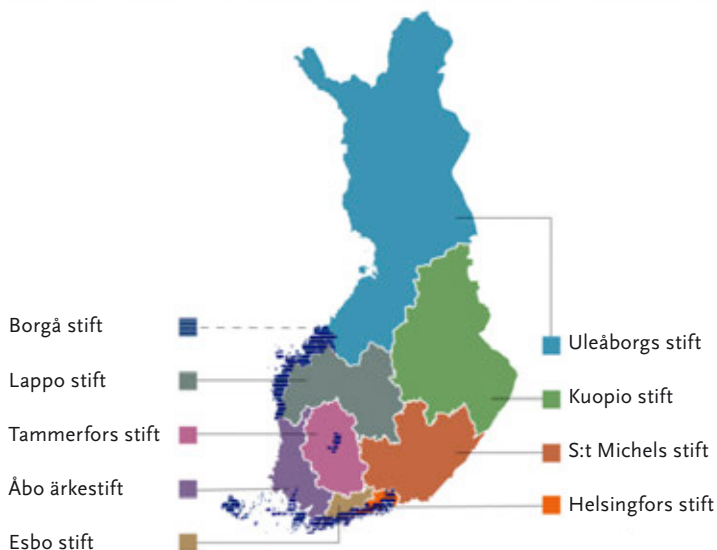
Jag gjorde 22 semi-strukturerade djupintervjuer över Zoom under juli-september 2021 med syfte att skapa förståelse (Robson & Foster 1989, Strauss 1987) för diakonins verksamhet i Svenskfinland. Tidpunkten sammanföll med coronapandemin, och kring detta ställdes också frågor, men den huvudsakliga fokusen låg på diakonins uppgift, värdeskapande, och nätverkande i samhället, speciellt med skyddshem. Det transkriberade materialet finns i digital form hos forskaren, i en säker databas på Åbo Akademi och är fullständigt anonymiserat.

Populationen, den grupp av individer som är målet för en undersökning (Ejlertsson 2005, 18; Halvorsen 1992, 95), utgörs av alla diakoner i Borgå stift. Man kan se populationen som en fallstudie, eftersom den är en klart avgränsad enhet (Halvorsen 1992, 99). Borgå stift utgör här ett naturligt geografiskt kluster. Vid fallstudier är man ofta intresserad av processer, alltså hur något förlöper, och av en helhetsförståelse (Halvorsen 1992, 67–68). Johannessen och Tufte (2003) menar att fallstudien inte är en egen metod, utan en forskningsstrategi.

Informanterna är utvalda så att de representerar olika delar av Borgå stift. Utifrån Miljöförvaltningens bestämning kan fjorton

informeranter anses arbeta i landsbygdsmiljö och åtta i stadsmiljö (*Klassificeringen av stads-... 2020*). Informanterna består av båda könen, dock av färre än tre män, men det precisa antalet anges inte av anonymiseringsskäl. Detta kan jämföras med att Borgå stift under 2021 som mest hade 94 personer i arbete och att färre än sex var män, siffror lägre än sex anges inte (*Statistik om kyrkan 2022*).

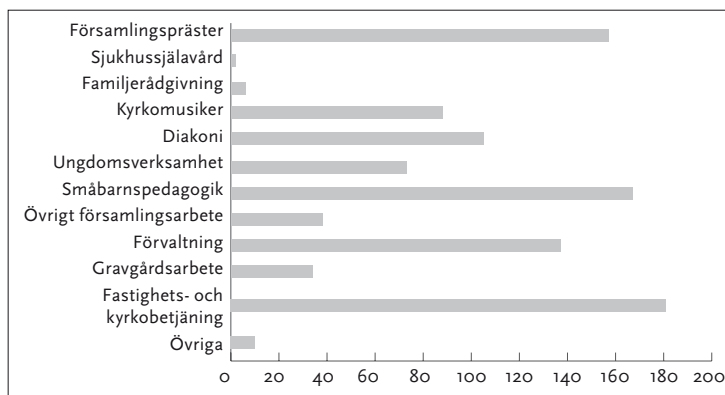
Ansatsen är närmast explorativ (se t.ex. Stebbins 2001), vilket är att föredra när det undersökta fenomenet inte är väl utforskat sedan tidigare (Johannessen & Tufte 2003, 21). Målet är att genom innehållsanalys få fram beskrivande berättelser ur diakoniarbetarnas perspektiv. I den fulla intervjun ingick 17 frågor, varav primärt tre används i denna artikel. Intervjufrågorna sammanfaller med forskningsfrågorna (1–3) till sitt innehåll, men är omformulerade och riktade till informanterna i intervjun. Informanterna har getts varsin bokstav från A till V som pseudonym för anonymiseringens skull.

Figur 1. Stiftens utbredning i Finland. Borgå stift skuggas i mörkblått. Källa: *Om Borgå stift* (2022).

Om materialet kan tilläggas att det under det studerade året fanns 47 församlingar i Borgå stift. Geografiskt är stiftet utspritt längs med kusten med inslag av områden i centrala Finland, sålunda täcker stiftet inte ett geografiskt enhetligt område (se Figur 1). Detta beror på att stiftet består av de församlingar i EvL som har svenskspråkig majoritet. Även den riksomfattande Tyska församlingen samt Rikssvenska Olaus Petri församling hör hit. Det sammanlagda medlemsantalet är ca 230 000 personer. (*Om Borgå stift 2022.*)

Antalet tjänsteförhållanden inom diakonin var 105 under året. Dock var alla inte fullt besatta, endast 93 personer var i arbete i slutet av året. (*Statistik om kyrkan 2022.*) Andelen intervjuade är således 24 % av diakoniarbetarna. Som jämförelse kan nämnas att antalet anställningar för församlingspräster i stiftet var 157, och inom småbarnspedagogiken 167. Flest anställda per grupp fanns inom fastighets- och kyrkobetjäningensarbete, 181 (se Figur 2). Medelåldern för diakoniarbetarna var 51 år.

Figur 2. Antalet anställda per yrkesgrupp i Borgå stift år 2021. Det totala antalet anställda i Borgå stift år 2021 var 998, av dessa är 9,5 % inom diakonin. Källa: *Statistik om kyrkan (2022).*

De tre största aktiviteterna i Borgå stift var under 2021 ett på förhand överenskommet möte (vilket sker oftast), ett slumpmässigt möte samt besök eller dejourering. Vid jultiden förhöjdes alla dessa former av arbete kraftigt. (*Statistik om kyrkan 2022.*)

Resultat från den empiriska analysen

Resultatet från den empiriska undersökningen presenteras i tre underrubriker i enlighet med hur forskningsfrågorna ställdes. Först går jag igenom hur diakoniarbetarna upplevde diakonins uppgift, sedan hur mycket de upplever att de kan påverka sitt jobb och sist vad de berättar om vem som oftast initierar kontakten till klienter.

▪ Diakonins uppgift

Många av informanterna hänvisar till kyrkolagen (KL) och kyrkoordningen (KO) när de skall berätta om hur de ser på diakonins uppgift. Att hjälpa där nöden är störst formuleras på olika vis, en informant talar specifikt om där nöden är stor, (C). En annan menar att det inte bara är i kris diakoniarbetaren är medvandrare, utan också i glädje (F). En del talar om att ”fånga upp de som har sökt hjälp av samhället men ändå inte klarat sig” (A). J berättar:

När socialen kan ge enligt vissa regler så kan diakonin gå utanför, vi har inte lika strikta regler som många av de här statliga och kommunala inrättningarna har, utan vi ser mera på helhetssituationen och situationen just nu.

Diakonin porträtteras som den absolut sista möjligheten att få hjälp. Många gånger är det ekonomisk hjälp som här åsyftas, att få mat på bordet eller komma ur en låst ekonomisk situation. Centralt är också att hjälpen ges åt alla: ”Att föra Kristi kärlek, utan att fråga bakgrund eller vad man tillhör, man hjälper också de som inte hör till kyrkan, man hjälper alla som är i behov” (L). Vissa klienter träffar man en gång och andra under flera års tid (M). Men diakonin är också samtalshjälp och handgripligt stöd i att hantera en situation, till exempel att gå till socialen eller Folkpensionsanstalten (FPA, som ansvarar för de sociala stödfunktionerna i Finland). Någon påpekar också att det är diakonins, och hela kyrkans uppgift, att erbjuda gemenskap (K, L, M). Kort sagt kretsar svaren om diakonins uppgift kring: 1) ekonomiskt stöd, 2) samtalsstöd, 3) stöd vid praktiska ärenden, och 4) gemenskap till varandra och till Gud.

Gällande det **ekonomiska stödet**, kan konstateras att många informanter genast börjar prata om pengar när jag frågar om diakonins uppgift. Exempelvis säger en informant:

Vi har en ganska stor kris-budget [...] och vi är en församling som satsar på diakonin och då blir det ju liksom att vad är då kris, för ett samhälle har ju också ansvar i kriser. Socialtjänsten har ansvar för att människor har mat på bordet och någonstans att bo och det inkluderar ström och vatten och sånt här. [...] vi skall inte ta över kommunens ansvar, samtidigt kommer folk med hyresskulder, skulder de har för att de har spelat upp sina pengar eller druckit upp pengar och då är det ju en kris på ett annat sätt, för FPA och socialen säger att du har ju fått de där pengarna redan. Och då är ju frågan om att skall vi betala och jag tänker att om det nu hjälper människan att komma upp ur den där gropen. [...] tålmodet är kanske inte lika långt inom det kommunala och vid offentliga ställen, där kan det ju hända att diakonin har lite längre tålmod och att vi tänker att okej, nu har det igen farit, men vi försöker tillsammans jobba vidare. (S)

Åsikterna går starkt isär bland diakoniarbetarna om huruvida den ekonomiska hjälpen är en välkommen del av diakoniarbetet eller inte. De som är för menar att en ekonomisk kris är en väg till bekantskap med diakonin, en kontakt som ofta kan fördjupas eftersom problemen sällan är enbart ekonomiska. Då är diakonins uppgift att ge både ekonomiskt stöd och samtalsstöd. De som är mot upplever sig som en betalautomat (H) och menar att det är välfärdssamhällets ansvar (socialväsandets) att människor har tak över huvudet, mat och värme. De ser att samma människor kommer år efter år och att den ekonomiska hjälpen inte alltid för en människa framåt. Q framhåller att det är människomötena tillsammans med evangeliet som bör vara i centrum, och diakonin skall inte vara en social instans som ger ekonomiskt stöd.

Gällande **samtalsstödet**, visar empirin att klienterna ofta är personer som antingen inte har några nätverk, varken i form av släktingar, familj eller vänner, eller som har problem i sina relationer. En diakoniarbetare dristar sig till att uppskatta att 90 % av klienterna är just de som saknar nätverk (P). B beskriver diakonins uppgift som "att stöda människor i sitt förhållande både till sig själva och till sina medmänniskor och till Gud, oberoende av vilken ålder de finns i" (B). Att via samtal stöda relationsbyggande är viktigt. Att lyssna framträder som viktigt, likaså att man har tid att ge, inte bara en inbokad glugg på 20 minuter, utan den tid som

behövs. ”Att ha ögonen öppna och vara alert och lyhörd, med åren har det blivit alltmer viktigt att vara den här lyssnande medmänniskan” (O). I bemötandet är det viktigt att vara just medmänniska och inte möta människan från ovan. O använder ogärna termen klient, men konstaterar att ”man måste”.

Att vara till **praktisk hjälp** kan för någon respondent betyda att hitta alla stödfunktioner som samhället har (I) eller att till och med handgripligen ordna med olika myndighetsärenden för den som inte klarar det själv. För en annan är redan det att gå för långt. H ser att diakonins uppgift är ”att hjälpa och stöda till självhjälp. Inte att fixa eller vara en betalautomat, utan finnas till, gå bredvid, lyssna, ställa frågor. Att vara en medmänniska.” Men hjälp i praktiska ärenden är också ett sätt att visa den kristna identiteten:

Att möta människan och den enskilda människan, tycker jag är viktigast, det här mötet med den som lider, som har det jobbigt på olika sätt och att försöka lyssna och vara till stöd och hjälpa på olika sätt, också med praktiska saker och att förmedla där, i det här mötet, Guds kärlek, att vareda liten människa är värdefull. (T)

En speciell form av praktiskt stöd sker vid språkförbistring, som gör att den som är utanför inte heller orkar eller klarar av att söka den hjälp hen har rätt att få från samhället. Studien visar att det speciellt är svenskspråkiga, och invandrare som blivit integrerade på svenska, som har det kämpigt i finska sammanhang, varför man kan tänka sig att Borgå stift här skiljer sig från andra stift i Finland.

Också den digitala världen orsakar svårigheter att ta sig fram.

De har det nog jättejättesvårt. Där är det nog att gå vid dess sida och vara med den och på bästa möjliga sätt försöka hjälpa där. Att vara med dem som mest behöver hjälp och som har lättast att bli utanför samhällets stödfunktioner, för allt har blivit jättesvårt när allt har blivit via nätet, man skall boka dittan och dattan så där. Det är så mycket med robotar och automatik och sen när man inte har ork att fundera på det så. (U)

Vad gäller **gemenskapen till varandra och till Gud**, resonerar många att diakonin är alla kristnas uppgift. K uttrycker sig så här:

Vi är inte en kyrka om vi inte är diakonal. Det är inte jag som sköter diakonin, det gör vi i alla forum, i gudstjänsten, det gör vår husmor, vår ungdomsarbetare, allt i vårt arbete så skall skapa den här gemenskapen för alla.

L nyanserar den här bilden genom att påpeka att alla behöver ha ett diakonalt hjärta, men den yrkeskunskap som diakoniarbetaren har kan vägleda en människa i ett svårt vägskal. Den professionella skall då med sin människo- och samhällskänedom kunna vägleda den behövande i frågor hen inte behärskar själv. Till professionaliteten, säger L, hör också att kunna veta vem som ärligt söker hjälp och vem som försöker utnyttja systemen.

Oftast är det så att om något börjar rasa så det kan hända att där finns många olika svårigheter, parrelationen, ekonomin, barnen, eller något annat. Det är inte bara det ekonomiska, utan också att diakonin är fysisk, psykisk, ekonomisk och andlig hjälp, alla fyra typer av hjälp hör till. (L)

Många använder termen medvandrare för att beskriva hur de delar en klients liv under en kortare eller längre tid (t.ex. M, F). ”Huvudsaken att gå bredvid, lyssna och finnas där. Se människan” (J). Det är viktigt att skapa mötesplatser för dem som behöver det (M). När det inte längre finns tid för småprat i vårt samhälle på samma sätt som förut, blir många ensamma i ett förtvivlat behov av att umgås:

Men sen är det mycket att vandra med, i det här samhället när mycket, när man inte mera går in på en bank och småpratar och ingen mera småpratar, så det här behovet, och att närvårdarna tvingas göra hembesöken väldigt korta, springa in och springa ut, så där har diakonin en plats att sitta och umgås med äldre och ta ut dem och fara med en som fått en cancerdiagnos till de här första mötena och fara med en flykting när de får sina resultat, att blir det negativt som det ofta blir när man kallas till polisstationen, men gå med, vara den här medvandranen. (P)

N ser diakonins gemenskapsbyggande som att gå ut och finnas till hands för dem man snubblar över, eftersom arbetet till sin natur är gränslöst och hjälpbehovet bottenlöst, vilket gör en ”lätt uppgiven”. Ändå skiljer sig det kristna diakoniarbetet, enligt informanter, från den insats som andra aktörer i tredje sektorn gör:

Det handlar mycket om att gå ut [och träffa människor] och det handlar om att jobba med individer, det handlar om att jobba med grupper och ibland kan det ju vara någon typ av samhällsarbete, men att gå ut, ramen eller grunden för vårt arbete är att vi jobbar i kyrkan, i församlingen, och det finns något man skulle vilja peka på. Kalla det då det kristna hoppet eller något, men det där. Skulle vi inte ha det skulle vi lika gärna kunna heta Röda Korset eller Folkhälsan. (N)

Gemenskapsbyggandet kan också bli ett problem när grupper som funnits länge och klarar sig bra själva tar tid från individuella besök hos till exempel mentalvårdspatienter eller personer med funktionsnedsättningar om inte kan ta sig till gruppträffar. R upplever detta som en stor källa till frustration i sitt arbete då många dagar i veckan knyts till existerande grupper. ”Världen förändras och vi måste vara öppna för att se behoven i dag och det är inte samma värld vi lever i (som tidigare).” Här får hon medhåll också av några andra (t.ex. V).

Slutligen, när diakonin har hjälpt en människa i den akuta situationen är det dags att gå vidare och se var nästa utmaning finns, menar flera av informanterna. C säger:

Ett sånt här aktivt utvärderande att skall vi göra det här eller är det dags för oss att gå vidare och göra något annat? Det tycker jag är en anda som skall genomsyra diakoniarbetet. [...] det är lite av en frestelse att stanna kvar i de här trygga verksamheterna, det som vi alltid har gjort. Vi har ju sånt också som vi är ut och är in gör samma, som vissa såna här pensionärssamtalsgrupper och vissa såna här mindre hur skall jag säga aktuella grupper och sammankomster, men vi får inte bara gå omkring och göra det, utan vi behöver aktivt söka nya områden.

En annan (D) uttrycker sig mera drastiskt, även till sina klienter:

Till de här nya klienterna som jag får säger jag att min uppgift är att hjälpa och stöda och putta på och sen hoppas jag att jag inte ser dem igen. Att det är ju diakonins uppgift att hjälpa någon på fötter så att den klarar sig själv. Att det är krisarbete i den där akuta krisfasen som någon har.

I sista hand handlar diakonin om bemyndigande, att hjälpa till självhjälp i en svår livssituation, för den som behöver lite stöd och hjälp framåt i livet (t.ex. E, H). Eller i mindre drastiska situationer, att möta en människa i den situation som de är i, i alla åldrar (F).

Diakonins uppgift är med andra ord att göra sig obehövlig, och om det inte är möjligt, att finnas vid medmänniskans sida.

▪ **Möjligheten att påverka sitt arbete**

Många informanter upplever att de till stor del kan forma sitt arbete enligt egna prioriteringar (t.ex. A, B, S, G). Så här svarar några informanter: ”Jag tycker nog att jag kan forma det väldigt mycket och det är det fina med det här jobbet, att man kan använda gävorna man har och styra enligt det” (H). ”Det kan jag helt och hållet tycker jag” (O). ”Det finns stora möjligheter att påverka vad jag skall göra – bara jag förstår att göra det” (C). Andra har svårt att svara entydigt på frågan, det lutar åt ett ”både och”, eller så har respondenten olika erfarenheter av skilda församlingar (t.ex. Q, P, R). Men det finns också ett par individer som anser att de inte kan forma sitt arbete som de önskar.

Det har varit jättesvårt under åren. Nu har jag ju varit många år diakonissa, och jag har nog mest haft svårt med mig själv under de här åren, för jag har varit så fast i vad jag borde vara, eller i vad andra förväntar sig av mig, jag har varit rädd att göra och vara den diakoni som jag står för. (K)

Centrala faktorer som framkommer i materialet vad gäller hur man kan påverka sitt arbete är traditioner, graden av struktur på arbetet samt församlingens storlek. Nedan går jag igenom dessa tre faktorer.

Det som i empirin tydligast hindrar diakoniarbetarna att forma arbetet som de själva önskar är **traditioner och vanor**. Något har blivit gjort på ett visst sätt och upptagit arbetsbilden redan en tid och det tycks svårt att avveckla existerande verksamheter. Diakoniarbetaren upplever sig beroende av förmannens och/eller klienternas (grupper) förväntningar och kan inte avstå en viss verksamhet (t.ex. K). R säger: ”Det är tudelat, för egentligen är det ett självständigt arbete och jag har möjlighet att forma mitt arbete, men sen är det de här kraven som ändå finns att det ändå inte går ihop”. Informanter upprepar att de får eller själv väljer flera nya uppgifter, men har svårt att också sälla bort (M, C, B). P konstaterar: ”Man måste kunna svänga om i sin kalender, säga hej då till gruppen där man inte har en aktiv roll och gå på det

där hembesöket eller gå till det där sjukhuset eller så här, så där måste man känna sig för, och känna för och emot”. Uppvaktningar, konfirmandarbete, vissa institutionsbesök samt registrerande av statistik och administration är sådant som flera informanter (S, P) menar att inte kan kompromissas bort. Coronapandemin har föranlett omprioriteringar i flera församlingar, vilka även får följder på sikt. En informant berättar om öppna mottagningar som har stängts för gott, eftersom klienterna hittar diakonin via andra kanaler, och på så vis frigörs mera tid (I).

En annan återkommande kommentar gäller **spänningen mellan frihet och struktur**. Ju större flexibilitet desto större stress för hur man skall välja för att prioritera rätt. Eftersom diakonin möter ett hav av ändlösa behov skapas lätt prestationsångest när valet står till en själv, å andra sidan syns en frustration när valmöjligheterna begränsas. Situationen kompliceras ytterligare av att hjälpbehoven kan vara diffusa och maskerade.

Vi är nog ganska fria här [...] Det är ju på gott och ont som vi är ganska lämnade åt oss själva så att säga. Det gör ju också att man inte riktigt vet att var vill de ha oss, var vill de att diakonin skall finnas? Vi har nog en diakonidirektion så att jag tänker att vi får söka stöd där, men jag tror nog att jag har ganska stora möjligheter att forma det lite som jag vill. (Q)

Jag tycker jag har en enorm frihet i mitt arbete och det är ju någonting helt fantastiskt i dessa tider, samtidigt gör det det svårt för det blir så svårt att strukturera och i dessa tider så väldigt svårt att prioritera och välja vad man skall arbeta med och vad man inte skall arbeta med. Så det är frihet, samtidigt så har ju väldigt många av oss grupper till exempel som strukturerar dagarna också, men man skulle ju inte ha de grupperna om man inte skulle ha gått med på det i något skede. (N)

L berättar att den som lyckas berätta den bästa historien om sitt liv ibland är den som får bäst och störst hjälp. Därför måste diakoniarbetaren även kritiskt kunna evaluera trovärdigheten hos en klient och det motsatta, det vill säga läsa mellan raderna hos en annan, vars behov inte genast framkommer tydligt. Denna typ av osäkerhet skapar också stress, menar L, och är en form av frihet att välja huruvida man skall tro en klient eller inte.

Ganska många hade en åsikt om huruvida **församlingens storlek** utgör en god eller dålig möjlighet att påverka sitt jobb.

Det rådde även delade meningar om ifall ett större team gynnar eller begränsar ens profileringsmöjligheter. V ansåg för sin del att lagarbetet ger bättre potential att profilera sig enligt egna styrkor eller intressen (V), medan andra upplever att ett större team begränsar en.

Jag har jobbat också i församlingar där jag har jobbat ensam. Där måste man ju hinna med alla delar, men där är det ju inte heller någon som säger så mycket ja och nej, utan man kan ganska långt forma det. Sen har jag också jobbat i en församling med tre diakoniarbetare och där är det ju ganska styrt förstås att man har sina egna områden. Och då får man ju hoppas att man får sådana områden som man brinner för. Det är inte alltid det lyckas så. Där är väldigt stor skillnad att vilken församling man är i. (O)

Nyckeln till arbetsglädje verkar ligga i ett bra ledarskap i församlingen, ett sådant som ger friare händer att själv utforma sitt arbete (J, H, E). Självständigheten kan bestå av att förmannen och församlingsrådet tillåter tomma luckor i kalendern och godkänner att arbetsbilden kan avspegla diakoniarbetarens egen vision och egna gåvor. Luckor i kalendern behövs för att kunna finnas till vid akuta behov, utan att det går ut över ens egen fritid (P, I). Det finns ju ingen socialtjänstlag att uppfylla, påpekar en (S).

▪ Varifrån kommer klienterna?

Eftersom materialet samlades in under coronapandemin, ser kontakten till klienter lite annorlunda ut i insamlingsögonblicket. Empirin visar att öppna mottagningar har flyttat till nätet och telefonen och gruppverksamhet kan inte ordnas i samma utsträckning som tidigare. I svaren har detta speciellt beaktats och tas upp nedan. I övrigt bygger svaren på hur det vanligtvis går till inom diakonin under normala förhållanden. En del har också varit i sitt värv många år och kan svara med ett längre perspektiv, andra har bytt arbetsplats inom diakonverksamheten flera gånger och ger ett mera varierat svar. Studien visar att diakonins klienter ofta hittar fram själva, och många uppger att deras arbete formas mest av denna grupp (t.ex. J, H, A, I, L). Andra igen upplever att det uppsökande arbetet överväger, det vill säga att diakoniarbetarna själva söker upp sina klienter, till exempel vid dödsfall (t.ex. B, M). Situationen varierar för många under året och av olika orsaker.

Viktigt att notera är att båda typerna av kontakt i olika grad finns hos alla diakoniarbetare. Nedan presenterar jag i mera detalj och med exempel svaren för de olika kategorierna: klienter som söker upp diakonin, diakonins uppsökande verksamhet och övriga svar.

När det är en **klient som själv hittar till diakonin** berättar det bland annat om att man känner till diakonin, man har förtroende för verksamheten och man vågar vända sig till kyrkan i en angelägen situation. Därför berättar det en del om själva diakonins verksamhet. Som en respondent påpekar kan det också vara "som med så många andra saker i livet att så länge man har det ganska bra så noterar man inte att vad finns det för hjälpbehov och instanser" (D). En annan menar att mun-till-mun metoden fungerar bra och att hen inte behöver "fiska klienter" (H). En tredje uttrycker uppgivet att det "tyvärr är så att klienterna hittar diakonin", men att framtidsvisionen är att diakonin i större utsträckning skall kunna söka upp sina klienter och i nya sammanhang visa att diakonin finns och att det inte är farligt att vara i kontakt med kyrkan (I). Samma anda finns hos O: "det har varit ett problem i mitt arbete att jag inte har haft tid att själv söka upp." I flera fall framgår att klienten är den som tar första kontakten (F, J, L, M, Q, U). Det kan vara till exempel en släkting eller en vän som fått hjälp själv och som tipsar om att man kan ta kontakt. Ibland är det en myndighet som FPA eller socialen. När en relation etablerats kan den dock förändras så att diakoniarbetaren tar kontakt ifall klienten inte hör av sig som väntat.

I mitt jobb nu så är det nog klienterna som tar kontakt, åtminstone den här första kontakten. Men sen bestämmer vi ju nästa träff om vi redan har träffats. Om jag har haft någon som jag är lite orolig för hur det gick, så om jag inte har hört något så kan jag om jag har tid ringa upp dem och se hur det går för dem. De lämnar nog lite på hjärtat så här de här som jag har haft kontakt med. Då tar jag kontakt fast de inte tar kontakt själva. (A)

I de fall där **diakonin söker upp klienter** är det många gånger en etablerad tradition. Många förväntar sig att diakonin eller kyrkan skall ta kontakt i en viss situation, till exempel vid en nära anhörigs bortgång, vid uppvaktningar eller inför julen om man är mindre bemedlad. Så är också ofta fallet i sorgegrupper eller till exempel för mentalvårdspatienter (T, V). B beskriver sin situation:

Klienterna förväntar sig att jag skall ta kontakt. Och det ger mig en liten stress, det skulle vara trevligare om den som känner behov skulle ta kontakt, då skulle jag vara lite mera säker på att vi ... men jag känner nog att folk sitter och väntar och tycker att men inte är vi väl bortglömda, men inte tar de heller kontakt så där. Det är nog en utmaning. Att i stadsmiljö är det nog mera vanligt att klienterna tar kontakt. Men i ekonomiska ärenden tar de nog själva kontakt, och det har ökat nu nog, också under coronatiderna.

Empirin visar att hembesök oftast sker på diakoniarbetarens eget initiativ, många gånger efter uppmaning av en släkting, närstående eller myndighet. Men den uppsökande verksamheten vittnar också om att diakonin själv kan styra in sin verksamhet på ett område den identifierat som angeläget. Därför medför diakonins uppsökande verksamhet en möjlighet till att verka på nya områden och visar på en pionjäranda, en möjlighet att hoppa in där det finns en lucka (J). Alla är inte så förtjusta i den här formen. K menar att hen inte lyckats så bra i arbetet när hen sökt upp ett problem, men att det handlar om att skapa gemenskap kring olika teman, och därigenom hitta klienter (även N). Man kan skapa gemenskap på många olika sätt: genom grupper, att röra sig i olika sammanhang, besöka ett café regelbundet eller genom att aktivera sig i olika föreningar. Behovet av diakoni är större nu än tidigare, säger R, som upplever sig balansera mellan grupper hen av tradition länge deltagit i och nya klienter i akut behov av hjälp. Hen kontaktas av myndigheter som önskar att diakonin rycker in vid olika svåra fall. ”På några dagar tar psykolog, psyk och socialarbetare kontakt [...] men kyrkoherden sade åt mig att det är viktigt att jag är med i symötena” (R). Hen önskar själv ha mera tid för akuta klientmöten och större förståelse för att man måste räkna till för personer som inte kan tala för sig själva. Tystnadsplikten förvärrar situationen, menar R, eftersom hen inte kan berätta om sina klienter för förmannen. Därmed accentueras också den gränslöshet som karaktäriserar diakoniarbetet.

Några **övriga aspekter** framkommer också. Som svar på frågan hur kontakten till klienter uppstår svarar N så här: ”Jag vet egentligen inte. Jag brukar säga att klienter finns. Och människor finns. Och människomöten finns. Sen finns det tusen olika sätt att få den här kontakten.” Flera informanter upplever att kontakten är både uppsökande och mottagande.

Både och, en del klienter tar ju kontakt själva, på eget initiativ själv, men jag värdesätter den här uppsökande verksamheten väldigt mycket och jag tycker det är en oersättlig verksamhetsform, eller vi behöver ha den verksamheten i kyrkan, för alla vågar inte eller kan inte ta kontakt, för de kommer sig inte för. I en landsortsförsamling, som jag ju då har jobbat i, hela mitt yrkesliv, är ju nog den uppsökande verksamheten större än de som självmant tar kontakt. Men det har blivit vanligare och lägre tröskel att ta kontakt till en diakoniarbetare. Så jag skulle nog säga att den grupp som självmant tar kontakt, det är en grupp som växer. Och då är det oftast mathjälp och ekonomisk hjälp man vill ha. (E)

Coronapandemin har medfört att den uppsökande verksamheten fått mera plats än den hade tidigare. I och med att öppna mottagningar stängde och människor drog sig undan kontakter, har också färre klienter sökt upp diakonin, med undantag av de klienter som kommer på grund av ekonomiska behov. Det har lämnat ett vacuum som gjort några informanter osäkra på hur klienterna mår och har det, samt på huruvida man bör ta kontakt eller inte (t.ex. F). På en del håll har man genom telefonlistor ringt runt till församlingsmedlemmar och hört om de behöver hjälp, och på så sätt hittat nya klienter (S, P). På andra håll har understödsprinciperna ändrat och det krävs av en klient att man skall ta med kontoutdrag från de senaste månaderna för att kunna få ekonomisk hjälp. Det har lett till att klienter faller bort, kanske för att det är för svårt eller till och med omöjligt för någon att få fram erforderliga dokument. En annan möjlig förklaring är att man inte vill visa sina tillgångar och utgifter (G).

Diskussion och slutsatser

I empirin har jag sökt svar på frågan hur diakoniarbetarna upplever sin uppgift i Borgå stift samt hur denna kunde utvecklas och förnyas. Sammanfattningsvis visar empirin på diakonins uppgift som bestående av ekonomiskt stöd, samtalsstöd, stöd vid praktiska ärenden och erbjudande av gemenskap. Gällande det ekonomiska stödet måste framhållas att empirin innehåller vitt skilda syner på huruvida den ekonomiska hjälpen skall vara en del av diakonins uppgift eller inte (t.ex. H och Q som är emot och S och J som är för). För att ta sig an nya uppgifter, måste traditioner

förändras och en del uppgifter lämnas bort. Detta kräver en inre styrka av diakoniarbetaren. Därtill ter det sig som att diakonin ser människas möjligheter också när hen misslyckas. Hoppet och kärleken, det vill säga det kristna budskapet, som diakonin står för skymtar mellan raderna. De svenskspråkiga diakoniarbetarna lyfter fram att en del av deras jobb innebär att göra samhället tillgängligt för dem som inte behärskar finska. Diakoniarbetarnas initiativ blir särskilt viktigt för att nå de som inte själva förmår ta kontakt. För detta behövs tid och möjlighet att forma sitt arbete, men även initiativkraft, kommunikation och visioner. Oftast är det i ekonomiska frågor som klienter själva tar kontakt, mer sällan vid hembesök. Vidare tyder svaren på att det är vanligare i städer att klienter själva hittar diakonin, medan det på landsbygden oftare förväntas att diakonin själv agerar och tar kontakt. Samtidigt vittnar informanterna om att det är både svårare och lättare för klienter att ta kontakt om man känner varandra från tidigare, det beror på typen av behov. Möjligtvis är det så att ju mera tabubelagt behov, desto svårare att ta kontakt med någon man känner.

Empirin har analyserats explorativt utifrån mönster som framstår i materialet i en innehållsanalys. Dessa är studiens deskriptiva resultat. Jag vill vidare diskutera materialet med utgångspunkt i det inledande teoretiska ramverket, vilket utmynnar i även normativa bidrag. Först, diakonins ansvar för kyrkans trovärdighet måste problematiseras, eftersom en sådan syn instrumentaliserar diakonins roll. Att det de facto är diakonin som gör kyrkan salongsfärdig och behåller betalare av kyrkoskatt gör inte diakonin mindre värdefull i sig själv. Däremot kan man tänka sig att diakonin på så vis blir värdefull både i en inre och yttre mening. I materialet syns många exempel på hur den kristna identiteten förs fram i arbetet utan tanke på vare sig skapande av trovärdighet i samhället, eller omvändande av klienten. Däremot är det intressant att notera att det i den ekumeniska utvecklingen har blivit allt vanligare att tala om kyrkans trovärdighet, hur kyrkan ser ut för människor, uttryckt av till exempel Ham (2014, 108) i att diakonin är ett Guds instrument för att ge liv till en fullvärdig skapelse, en tanke som ändå inte på något sätt är ny (se bl.a. Brodd 1997, 15, 32–37).

Detta för oss in på följande reflektion, evangeliseringens betydelse för att skilja diakoni från mission. En del informanter är

tydliga på den här punkten, att tron inte skall få spela någon roll för själva diakoniarbetet, medan andra balanserar på en tunn linja mellan dessa två verksamheter. Exempelvis menar N att diakonin skiljer sig väsentligt från tredje sektorns arbete då diakonin exklusivt inkluderar det ”kristna hoppet”, som N uttrycker det. Q:s berättelse fångar in skillnaden till sociala instanser med att det är människomötena och evangeliet som bör stå i centrum. Är diakoniarbetet de facto en dold evangelisering, vilken sker utan medmänniskans informerade samtycke? På EvL:s hemsida (*Diakoni 2022*) står att diakonin tar sig många uttryck, med hänvisning till vad Jesus gjorde, och här ingår också att han ”lyssnade på dem, botade, hjälpte och berättade om Guds kärlek och förlåtelse”. Därmed är gränsen mellan diakoni och mission inte heller tydlig från kyrkans egen sida, vilket naturligtvis beror på hur man definierar diakoni respektive mission.

En tredje reflektion gäller användandet av ordet klient, som O säger att man ”måste använda”. Termen visar förvillande nog på en äldre syn på diakoni (subjekt till objekt), vilken kan te sig främmande för den som låtit sig inspireras av tanken om en ömsesidig relation (där man snarare utgår från subjekt till subjekt). Å andra sidan påpekar flera intervjuade att idén är att hjälpa klienten till självhjälp, till och med att göra sig onödig. Detta i sin tur visar på en förlegad terminologi som inte avspeglar det bemyndigande som de facto sker i arbetet (se t.ex. E, H och D som hoppas att inte se klienter mera), och som Ham (2014) talar om i sin förståelse av *empowerment*.

En fjärde reflektion gäller vem som tar initiativ till kontakt. I den senaste diakoniutvecklingen utgår man från att kraften till förändring kommer nedifrån, i stället för uppifrån, det vill säga från klienten snarare än från diakoniarbetaren (Ham 2014, 109–110). Med avstamp häri kunde man tänka sig att diakoniarbetet skulle präglas av klientens initiativ. Men det förutsätter förstås att klienten känner till diakoniarbetet och vet hur man kan ta kontakt, samt att diakoniarbetaren är öppen för kontaktsökande. Materialet visar på viss frustration hos en del diakoniarbetare som tycker att de borde hinna med mer uppsökande arbete (t.ex. O och I). Här föreligger en viss spänning mellan å ena sidan vem som skall ta initiativet samt å andra sidan vilken tid diakoniarbetaren har att

disponera samt även mellan att marknadsföra sina tjänster och att inte göra det. I materialet framkommer olika ståndpunkter.

För det femte, ser många informanter diakonin som alla kristnas uppgift, och diakoniarbetaren (sig själva) som expert på att vägleda människor som inte hittar framåt själva samt den som kan dela vägen med dem som behöver en medmänniska. Denna syn sammanfaller med det karitativt-diakonala paradigmet, där såväl kyrkan som privatpersoner antas visa barmhärtighet, och där diakonin är ett uttryck för kristen identitet och allmänmänsklig godhet (Lounela 2018, 23–26).

Slutligen kan konstateras att alla fyra kärnområden som definieras i *Diakonian viranhaltijan ydinosaamien* (2010) exemplifieras i det empiriska materialet ovan, kanske med störst tyngdpunkt i nummer två (kunskap om diakonins kundarbete) och fyra (samskaps- och samhällskunskap, vilket jag förstår som hur man navigerar i samhället). Vad gäller kunskap om att jobba med andligt liv (nummer ett) och organisations- och utvecklingskunskap (tre) syns dessa betydligt mindre i materialet.

Resultaten i studien visar att det finns goda möjligheter att forma sitt arbete, däremot säger flera att det inte bara går att ta sig an nya uppgifter, då måste man också slopa gamla rutiner. Till det behövs mod, och stöd från förmän. Vad gäller kommunikation konstaterades i forskningsgenomgången att det behövs en aktivare marknadsföring av kyrkans tjänster, för att undvika eventuell ojämlikhet (Hellöre & Vikström 2022). I empirin framkommer att en stor del av diakonins kontakter skapas av klienter som vänder sig till diakonin, vilket stämmer väl överens med den senaste utvecklingen av diakonin. Om människor inte känner till diakonins existens föreligger risk att det blir slumpmässigt vem som får ta del av den strategi som EvL målar upp, det vill säga att diakonin skall riktas mot den som är i störst behov av hjälp. På basen av detta föreslår jag tre vägar framåt för diakonin i Borgå stift:

A. Att modigare förnya verksamheten och utvärdera rådande arbetsbild med förmän.

- B. Att aktivare hitta dem som man identifierar vara i störst behov av hjälp, antingen direkt eller indirekt via föreningar, expertorganisationer eller motsvarande.
- C. Att tydligare kommunicera den hjälp som diakonin kan erbjuda för att möjliggöra att nya grupper hittar till diakonin och kan påverka dess utveckling, med andra ord att gynna jämlikheten hos potentiella klienter.

En sådan utveckling skulle förbättra diakonins möjligheter att komma i kontakt med de som är i störst behov av hjälp. Därmed skulle också diakonins lagstadgade uppgift, kyrkomötets beslut samt EvL:s strategi bättre förverkligas. För detta behövs även mera forskning till exempel i riktning mot Andreas Linderyds (2020, 95–107) grepp om diakonin på en marknad och om hur diakoni kan förstås som strategiskt varumärkesarbete i ideell verksamhet. För trots allt är diakoniarbetarna centrala i kyrkans ansikte utåt, och i byggandet av den gemenskap och solidaritet som vi behöver i dagens värld av individualisering och konsumtion vilket förs fram av Tony Addy (2017). Kyrkan behöver kunna navigera också i dessa vatten.

Sammanfattning

Denna specifika studie är en empiridriven forskning som utgör del av en större helhet kring diakonins värdeskapande roll. Här har jag försökt synliggöra Borgå stifts diakoniverksamhet utifrån diakoniarbetarnas egna perspektiv. På basen en innehållsanalys av tjugotvå intervjuvar år 2021 föreslås några normativa synpunkter. För att diakonin skall vara trogen sin uppgift och kyrkans strategi föreslås en modigare förnyelse samt tydligare marknadsföring av verksamheten och en större uppsökande verksamhet hos diakoniarbetarna.

Denna artikel är skriven som del i den tvärvetenskapliga forskargruppen *Värdegrund under omförhandling. Kyrkan som värdeskapare i Svenskfinland*, understödd av Svenska Kulturfonden in Finland.

Litteratur

- Addy, Tony (red.) (2017): *Re-forming Community Diakonia in Europe. Evaluation and Commentary from the European Solidarity Group*. Geneve: The Lutheran World Federation – A Communion of Churches.
- Alava, Hanna, Kela, Auli, Nikkanen, Anni & Paloviita, Pirjo (2020): *Diakoniabarometri. Aina uuden edessä*. Kirkko ja toiminta, 88. Helsingfors: Kyrkostyrelsen.
- Bobrowicz, Ryszard & Mannerfelt, Frida (2021): "Between Kuriaké and Ekklesía. Tracing a Shift in Scandinavian Practical Theology Based on Handbooks in the Discipline", *Svensk teologisk kvartalskrift* 97(1), s. 47–68. <https://doi.org/10.51619/stk.v97i1.22517>
- Brodd, Sven-Erik (1997): "Diakonin genom kyrkans historia. Fem ecklesiologiska modeller", *Diakonins teologi*, red. Sven-Erik Brodd, Per Eckerdal, Vivi-Ann Grönqvist, Birgitta Larghé & Lars G Lindström. Stockholm: Verbum, s. 11–44.
- Christiansson Drake, Elisabeth, Hansson, Mats J & Linde, Stig (red.). (2022): *Diakoni – reflektion och praktik*. Stockholm: Verbum.
- Diakoni* (2022): Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland. evl.fi/plus/verksamhet/diakoni [hämtat 5.5.2022].
- Diakonian viranbaltijan ydinosaaminen* (2010): Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland. sakasti.evl.fi [hämtat 2.1.2019].
- Edgardh, Ninna (2019): *Teologi, kön och omsorgens utmattning*. Stockholm: Verbum.
- Ejlertsson, Göran (2005): *Enkäten i praktiken. En handbok i enkätmetodik*. 2:a upplagan. Lund: Studentlitteratur.
- Engel, Charlotte (2008): "Diakoni – för vilka och varför? Ett kyrkans dilemma", *Diakoni – tolkning, historik, praktik*, red. Erik Blennberger & Mats J Hansson. Stockholm: Verbum, s. 231–247.
- Halvorsen, Knut (1992): *Samhällsvetenskaplig metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Hansson, Mats J (2019): "Kan barmhärtigheten institutionaliseras?", *Kan barmhärtigheten institutionaliseras?* red. Elisabeth Christiansson, Per Eckerdal, Mats J Hansson, Stig Linde & Linnea Lundgren. Skellefteå: Artos, s. 17–60.

- Ham, Carlos (2014): "Empowering Diakonia: A Perspective from the World Council of Churches", *Diakonia as Christian Social Practice: An Introduction*, red. Stephanie Dietrich, Knud Jørgensen, Kari Karsrud Korslien & Kjell Nordstokke. 1517 Media, Fortress Press s. 107-120, [online] <https://doi.org/10.2307/j.ctv1d-dcsdb> [hämtat 20.3.2023]
- Hammarén, Sirkku, Hietaniemi, Maija, Kainulainen, Sakari & Kalanti, Meri (2022): *Diakoniabarometri 2022. Muuttuva ja muuttava diakonia*. Helsingfors: Kirkon tutkimus ja koulutus. [online] <https://julkaisut.evl.fi/> [hämtat 13.9.2022].
- Hellöre, Lise-Lotte & Vikström, Björn (2022): "Diakonin och skyddshemmen. Hur göra kyrkans osynliga arbete synligt?" *Diakonian tutkimus*, 1, s. 6-31. <https://doi.org/10.37448/dt>.
- Hiilamo, Heikki. (2012): "Rethinking the role of church in a socio-democratic welfare state" *International Journal of Sociology and Social Policy* 32(7/8), s. 401-414.
- Johannessen, Asbjørn & Tufte, Per Arne (2003): *Introduktion till samhällsvetenskaplig metod*. Malmö: Liber.
- Klassificeringen av stads- och landsbygdsområden har uppdaterats: urbaniseringsgraden i Finland har stigit till över 72 procent* (2020): Pressmeddelande 29.5.2020. [www.ymparisto.fi/sv-FI/Livsmiljon_och_planlaggning/Klassificeringen_av_stads_och_landsbygds\(57440\)](http://www.ymparisto.fi/sv-FI/Livsmiljon_och_planlaggning/Klassificeringen_av_stads_och_landsbygds(57440)) [hämtat 17.5.2022].
- KL (1993): *Kyrkolagen* 26.11.1993 / 1054. www.finlex.fi [hämtat 24.4.2020].
- KO (1991/1993): *Kyrkoordningen*. 8.11.1991 / 1055 år 1993. www.finlex.fi [hämtat 25.4.2020]
- Leijman, Maria & Zetterqvist, Jenny (2022): "Diakoni och ett mänskörättsbaserat arbetssätt – ett sätt att lyfta blicken", *Diakoni – reflektion och praktik*, red. Elisabeth Christiansson Drake, Mats J Hansson & Stig Linde. Stockholm: Verbum, s. 205-222.
- Linde, Stig (2022): "Från välfärdsstat till välfärdsmix, från statskyrka till civilsamhällesaktör", *Diakoni – reflektion och praktik*, red. Elisabeth Christiansson Drake, Mats J Hansson & Stig Linde. Stockholm: Verbum, s. 95-118.
- Linderyd, Andreas (2020): *De varumärkeskluvna: Varumärkesarbete och värdegrundsretorik i ideell och offentlig verksamhet*. Diss. Åbo: Åbo Akademis förlag.

- Lounela, Birgitta (2018): *Församlingsdiakonins kännetecken. Hur motiveras och utövas församlingens diakoni i en lokal kontext där även stadsmision är aktiv?* Oslo: Det teologiske Menighetsfakultet.
- Malkavaara, Mikko (2009): ”Den finländska diakonins historia och nuläge”, *Där nöden är störst: en introduktion i diakoni ur finländsk synvinkel*, red. Pia Kummel-Myrskog, Birgitta Sarelin & Sixten Ekstrand. Helsingfors: Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland 2009:1, s. 30–80.
- Om Borgå stift (2022): Borgå stift. <https://www.borgastift.fi/om-borga-stift/> [hämtat 2.3.2022].
- Pessi, Anne Birgitta, Antell, Olav Helge & Pettersson, Per (2009): ”Nordic Majority Churches as Agents in the Welfare State: Critical Voices and/or Complementary Providers?” *Temenos* 45(2), s. 207–34. <https://doi.org/10.33356/temenos.7901>
- Robson, Susan & Foster, Angela (1989): *Qualitative Research in Action*. London: Edward Arnold.
- Ryökäs, Esko (2009): ”Forskning inom ämnet diakoni”, *Där nöden är störst: en introduktion i diakoni ur finländsk synvinkel*, red. Pia Kummel-Myrskog, Birgitta Sarelin & Sixten Ekstrand. Helsingfors: Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland, s. 126–161.
- Ryökäs, Esko (2021): ”’Perinteinen’ käsitys diakoniasta – saksalaisen esimerkin analyysi”, *Diakonian Tutkimus* 1, s. 53–71. <https://doi.org/10.37448/dt.97567>
- Ryökäs, Esko, Gävert, Titi, Ikonen, Tiina, Kainulainen, Sakari, Saarelainen, Suvi-Maria & Salminen, Veli-Matti (2022): ”Diakonin förändras och förändrar”, *Diakoniabarometri 2022. Muuttuva ja muuttava diakonia*, red. Sirkku Hammarén, Maija Hietaniemi, Sakari Kainulainen & Meri Kalanti. Helsingfors: Kirkon tutkimus ja koulutus, s. 140–152. [online] <https://julkaisut.evl.fi/> [hämtat 13.9.2022].
- Statistik om kyrkan* (2022): Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland. <https://evl.fi/fakta-om-kyrkan/statistik> [hämtat 2.5.2022].
- Stebbins, Robert A (2001): *Exploratory Research in the Social Sciences*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage.
- Strauss, Anselm L (1987): *Qualitative Analysis for Social Scientists*. Cambridge: Cambridge University.
- Swärd, Hans (red.) (2017): *Den kantstötta välfärden*. Lund: Studentlitteratur.

The Concept of Conviviality (2022): The Lutheran World Federation (LWF). <https://www.lutheranworld.org/content/concept-conviviality>. [hämtat 17.5.2022]

Öppna dörrar. Strategi för Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland fram till 2026 (2020): Publikationer från Ev.-luth. kyrkan i Finland 91. Helsingfors: Kyrkostyrelsen.

Essäer

Identitet, statsmakt och nationalism. Om territorialstatens erövring av den nationella identiteten – och dess konsekvenser

---

Bjarne Lindström

En mig närstående person som vuxit upp på Åland, men som numera är bosatt i Sverige och periodvis även vistats ute i Europa, påpekade en gång för mig att ålänningarna har en förvånansvärt oklar identitet. Identitetssvårigheterna kommer framför allt fram i diskussioner om förhållandet till Sverige respektive Finland. Enligt min sagesman uppstår då ofta en besvärande tystnad – följd av försök till byte av ämne – om någon uttrycker starka åsikter om sin samhörighet med det ena eller andra av dessa två länder.

Diskussionsämnet är problematiskt då det av många uppfattas som beslätat med den obekväma, för att inte säga tabubelagda, frågan om man som ålänning är svensk eller finne/finländare. Samtidigt har man svårt att på allvar reflektera över något eget "identitetsalternativ" till de statsbaserade identiteter som begreppen svensk respektive finländare refererar till. Många ålänningar

hamnar därmed i den obekväma positionen att varken ha en tydligt formulerad egen nationell identitet eller känna sig naturligt hemmahörande i något av de svenska eller finska statskollektiven.

Men hur kan det då komma sig att dagens ålänningar enligt det officiella budskap som utbasunerades under självstyrelsens 100-årsjubileum tvärtom präglas av ett starkt "egensinne", något som rimligen bör tolkas som en särpräglad och tydlig egen identitet? Är detta mest att betrakta som tomma ord i en officiell jubileumsretorik, eller kan det vara Ålands eget svar på, och alternativ till, den för många ålänningar så problematiska mer övergripande statsbaserade identiteten?

~

Identitet är ett svårt begrepp. Den är konturlös och mångtydig samtidigt som den ofta är polariserande och skapar tydliga gränser. Den är både personlig och grupporienterad, individuell och kollektiv. På det personliga planet handlar den om upplevd självbild, i bästa fall också om genuin självinsikt. På det kollektiva planet genereras identiteten av olika typer av gruppbildningar där tillhörigheten inte är en strikt personlig fråga utan även avgörs av gemensamma inkluderings- och exkluderingsmekanismer: inåtriktat grupptryck i kombination med utåtriktad gränsdragning. Den enskilda individen kan vara bärare av flera olika identiteter utan att detta känns onaturligt eller konfliktfyllt. Det handlar här om de många samverkande identiteter som vi alla på olika sätt präglas av: kön, generationstillhörighet, socioekonomisk bakgrund, yrke och karriär, fritidsintressen etcetera.

En överlappande, men till sin karaktär och roll i våra liv annan sorts identitetsform, är de territoriellt baserade identiteter som finns ovan individnivån och som ingen undkommer: den kommunala/lokala, den regionala och – framför allt – den med pass och personnummer fastställda (stats-)nationaliteten som finländare, norrman, tysk, fransk, svensk och så vidare.

Karaktäristiskt för de territoriellt baserade identiteterna är att de tillkommit och upprätthålls genom offentlig maktutövning och statligt lagfästa beslut. En annan viktig egenskap är att de – till skillnad från den första typen av mer individuella identiteter – är

utpräglat hierarkiska och därmed i princip varandra uteslutande, åtminstone de på samma hierarkiska nivå. Är du bosatt i Mariehamn är du mariehamnare och inte hammarlänning, för att ta ett i geografin närliggande exempel. Däremot kan du som hammarlänning i enlighet med de politiska hierarkins speciella lagar vara såväl ålänning som finländare. För den enskilda individen är den här typen av hierarkiska gränsdragningar inte lika entydiga. Du kan som född hammarlänning bosatt i Mariehamn mycket väl fortsätta att identifiera dig som (en utflyttad) hammarlänning. Ett steg upp i den territoriella identitetshierarkin är talesättet ”en gång ålänning alltid ålänning” ett uttryck för samma typ av hierarkiskt överlappande personlig identitet.

De territoriellt baserade identitetshierarkierna är i allt väsentligt en produkt av politiska processer och därför också mer ideologiskt laddade än den förstnämnda typen av individuellt baserade identiteter. På toppen av hierarkin hittar vi de suveräna staternas identitetsanspråk. Den till statsterritorierna knutna identiteten tolererar som regel inte konkurrerande – i värsta fall till och med alternativa – identiteter. Du kan inte samtidigt vara norrman och svensk, åtminstone inte på samma självklara sätt som du kan var bornholmare och dansk.

Den övergripande, till de suveräna staternas och deras territorium knutna, identiteten är nära länkad till en annan närbesläktad identitet, även den i regel – men inte alltid – territoriellt baserad: den nationella identiteten och de olika typer av nationalism som denna i sin förlängning genererar. Den centraliserade statsmaktens framväxt och allt starkare ställning som medborgarnas i många sammanhang viktigaste politiska och identitetsmässiga referenspunkt har gjort att den statligt baserade identiteten i allt högre grad kommit att likställas med ”nationen” och dess kulturella, etniska och språkliga identitet. Detta har i sin tur lett till den felaktiga – men särskilt i de nordiska länderna vanligt förekommande – föreställningen att innehållet i begreppen stat och samhälle i allt väsentligt sammanfaller.

~

I en forskningsrapport jag skrev för snart tre decennier sedan konstateras att dagens europeiska stater har sina rötter i de krig som de europeiska kungahusen, adeln och de kyrkliga auktoriteterna utkämpade under 1500- och 1600-talen. De nutida europeiska staternas historiska rötter sammanfattas i följande citat från rapporten (min översättning av den engelska originaltexten):

[På ett mer grundläggande plan] fungerar alla existerande [europeiska] stater i enlighet med den 'territoriella absolutism' som fastställdes av segrarna i trettioåriga kriget i den efterföljande Westfaliska freden 1648 [och som därefter] erhöll sin moderna form som ett resultat av den franska revolutionen. [Furstemaktens krav på absolut territoriell suveränitet] kan dock spåras tillbaka till freden i Augsburg 1555 efter det schmalkaldiska kriget mellan katolska och protestantiska furstar. Augsburg och Westfalen kodifierade en redan tidigare påbörjad avvikelse från det medeltida idealet om politisk, andlig och territoriell universalitet.

(Lindström 1996, 18–19.)

Två viktiga lärdomar kan dras från denna beskrivning av den moderna statens födelse. Den första är att vår typ av statsmakt föregicks av en betydligt mer komplex mosaik av feodala och religiösa makthavare där flera olika, var för sig "soveräna", maktcentra delade på makten över samma (eller överlappande delar av samma) territorier. I vad som skulle kunna kallas den "pre-westfaliska" maktstrukturen, fanns sålunda i det tyskspråkiga Europa upp emot 300 småstater och självständiga städer. Liknande strukturer fanns i stort sett över hela den europeiska kontinenten. I stället för dagens territoriellt avgränsade och politiskt soveräna stater dominerades samhället av ett multikulturellt system med politisk och social förankring i flera olika maktcentra, ofta med oklar och/eller överlappande territoriell bas: kejsarmakten, den katolska kyrkan, olika typer av furstendömen, fria städer och stadsförbund.

Den moderna statens framväxt ur den fragmenterade (flera historieforskare, bl.a. Perry Andersson och Ellen Wood, använder här ordet "parcelliserade") medeltida samhällsstrukturen skedde genom en process där kungamakten gradvis monopoliserade kontrollen över ett allt tydligare avgränsat (stats-)territorium – en process som den walesiske historikern Ryhs Jones (1999) på ett föredömligt sätt tydliggjort i sin studie av Wales medeltidshistoria.

Den statliga maktutövningen blev därefter i allt högre grad beroende av territoriet som medel för kontrollen av medborgarna. Etableringen av den moderna staten gav därmed upphov till en ny typ av politiska territorier – det suveränt okränkbara, för att inte säga politiskt heliga, statsterritoriet.

Den andra lärdomen är att den nutida statens födelse och framväxt inte var någon fredlig och smärtfri sak. Tvärtom drevs dagens typ av politisk makt baserad på territoriellt exklusiva stater fram av krig och revolutionärt våld. Krig är en i allt väsentligt av statlig makt styrd verksamhet, och det militära våldet är i sin tur en viktig ingrediens i framväxten av våra dagars territorialstater. Eller som den amerikanske historikern och sociologen Charles Tilly (1992) i sin klassiska analys av den europiska statens framväxt uttryckt saken: Kriget skapade staten och staten skapade kriget. Intressant är här också att notera att de officiellt antagna konstitutioner som blev allt vanligare under 1800-talet, och som i dag uppfattas som grundläggande för många av våra dagars demokratiska statsbildningar, som regel har sin bakgrund i krig och statlig våldsutövning. Och inte nog med det, som den engelska historikern Linda Colley (2022) visat i sin läsvärda genomgång av konstitutionernas roll i den moderna statens framväxt, skrevs dessa därtill ofta av personer med militär – snarare än juridisk – bakgrund.

~

Det statliga våldsmonopolet och den territoriellt baserade suveräniteten är två grundläggande fundament i den nutida statsmaktens konstruktion. Av dessa två är den – genom våldsmonopolet säkrade – territoriella suveräniteten här av störst intresse. Den övergripande, politiskt suveräna, kontrollen över ett avgränsat statsterritorium är nämligen grundförutsättningen för sammansmältningen av statstillhörighet och nationell identitet, och i sin förlängning därmed också den språkliga standardisering och likriktning som präglat framväxten och konsolideringen av vår tids stater. Den statliga ”språkpolitiken” har även fungerat som ett aktivt medel för integration och pacifiering av militärt erövrade nya territorier. Så har till exempel ovan nämnda Colley (2014) påvisat den språkliga

dominansens avgörande betydelse för den politiska integrationen av Wales och Skottland i det engelska Storbritannien.

Det är viktigt att här notera att likriktningen inte bara gäller språket som sådant, alltså som en gemensam kommunikationsteknik bland andra. Med språklig likriktning följer även en gemensam ”kulturell kod” med de allmänt accepterade sociala beteendenor- mer och de sätt att kommunicera som krävs för att hålla samman dagens samhälle.

Men språket är inte alltid enbart ett ofrivilligt medel – eller pas- sivt offer – för politikens ambitioner. Dess koppling till den etniska identiteten genererar ofta, särskilt till en början, ett segt motstånd mot de statliga integrations- och likriktningsprocesserna. Detta har i vissa fall lett till, ur minoritetssynpunkt, märkliga resultat. Geografiprofessorn Thomas Lundén (2014) har påpekat att drag- kampen mellan stat och (minoritets-)språk i en del gränsregioner gett upphov till ett ”hybridspråk” (t.ex. finsk/svenska *meänkieli* och fransk/tyska *esässisch*), vilket i praktiken gjort dess talare till språkminoriteter på båda sidor om den aktuella statsgränsen.

~

Om våldsmonopol och krig sålunda är den moderna statsmak- tens fader, så är den territoriella suveräniteten dess moder – och det standardiserade språket och den nationella identiteten deras gemensamma barn. Men är detta då något problem? Är det inte både naturligt och ändamålsenligt att stat och nation samman- smälter i en överordnad politisk enhet med gemensamma kulturella uttrycksformer och språk?

För flertalet medborgare i någon av de nordiska eller de övriga europeiska staterna är svaret på frågan ett självklart nej, det är inget problem – snarare tvärtom. Trots de senaste decenniernas tal om vikten av multikulturalism och minoriteters (språk-)rättigheter, är majoritetsspråkens ställning som det förhärskande (inomstatliga) kommunikationsmedlet ohotad, en dominans som i allt väsentligt också tas för given av de berörda staternas majoritetsbefolkning.

Detta är vid närmare eftertanke föga överraskande. Majori- tetsspråkens och -kulturens dominerande ställning inom sina res- pektive statsterritorier är inte bara en produkt av tidigare seklers

krigföring och statliga maktutövning. Kravet på smidig och väl fungerande kommunikation mellan alla delar av dagens komplicerade samhällsväv är nämligen en verksam drivkraft i trenden mot växande territorialstatlig språklikriktning – något som på ett övertygande sätt också klargjorts av den tjeckisk-brittiske historikern och socialantropologen Ernest Gellner (1987) i hans banbrytande analys av sambandet mellan industrialismens genombrott och de statligt baserade (national-)språken. En väl fungerande kommunikation inom det moderna arbetslivet, liksom samhället i övrigt, förutsätter helt enkelt någon form av *lingua franca*, i dagens värld som regel ett över hela statsterritoriet förstått och använt ”nationalspråk”.

~

Kopplingen mellan territorialstat, nation, språk och kultur har också en baksida. Det handlar här framför allt – men inte enbart (något jag återkommer till nedan) – om de negativa konsekvenserna för de minoriteter som på ett mer påtagligt sätt får känna av den språkliga och kulturella likriktningen. En historisk tillbakablick på den internationella fredstraktat som efter första världskrigets slut undertecknades i Paris 1920 är här belysande. Paradoxalt nog handlade nämligen denna traktat – som ofta ses som en av grundpelarna i dagens europeiska statssystem – till betydande del om skydd av olika språkminoriteter. Paradoxen är dock skenbar. I själva verket fungerade avtalet som en internationell kodifiering av uppfattningen att den statliga och nationella identiteten bör sammanfalla. Fredsavtalets stadganden om skydd av minoriteterna kan därför ses som en bekräftelse på dessas karaktär av undantag från normen ”en stat – en nation” som traktaten i övrigt hyllade. Den tysk-amerikanska politiska filosofen Hannah Arendt har i sin klassiska studie av den totalitära statsmaktens ursprung och former uttryckt denna insikt på följande träffsäkra sätt (min översättning):

[Fredstraktatens] minoritetsstadganden sade i klartext vad som dittills bara varit implicit och underförstått, [nämligen] att enbart [...] människor av samma nationella ursprung kan erhålla [territorialstatens] fulla legala skydd, personer med avvikande nationalitet bör därför ges någon sorts legal skydd till dess att de har blivit fullständigt

assimilerade, alternativt helt avskilda från sitt ursprung. [Under freds-förhandlingarna] var stormakternas förhandlare väl medvetna om att minoriteterna inom [de europeiska] nationalstaterna förr eller senare hade att välja mellan att antingen bli assimilerade eller likviderade.

(Arendt 1985[1951], 275.)

Arendts språk är starkt och kan säkert av en del tyckas överdri- vet alarmistiskt, framsprunget ur de erfarenheter hon haft som tyskfödd judinna under 1930- och 1940-talen. Men faktum är att flertalet europeiska minoriteter, vilka i en del fall också tillkommit genom de nya och/eller ändrade statsgränser som fredsfördraget fastställde, i dag är mer eller mindre fullständigt assimilerade i en eller flera staters majoritetsbefolkning. Deras avvikande kultur och språk har därmed – bekräftande Arendts förutsägelse – margina- liserats till den grad att de är, om inte helt så i alla fall näst intill, osynliga för majoritetsbefolkningen.

Enligt den danska nationalencyklopedin *Den store Danske* finns det sålunda inom dagens europeiska territorialstater hela 48 olika språkminoriteter. Det exakta antalet kan säkert diskuteras, men tveklöst är de många. Få européer känner till dessa, ofta regio- nalt baserade, minoriteter. Hur många har till exempel hört talas om den albanska minoriteten i Syditalien eller den kasjuberiska folkgruppen i norra Polen? Knappast någon förutom de berörda folkgrupperna själva samt ett begränsat antal experter på Europas språkminoriteter. Språklig marginalisering och politiskt osynlig- görande är deras gemensamma öde.

~

Även om de nationella minoriteterna är de vanligaste offren för de statliga integrationstendenserna, kan konsekvenserna av den territoriella likriktningen i sin förlängning även drabba majori- tetsbefolkningarna, i värsta fall genom inbördeskrig och etniskt våld. Och de potentiellt negativa konsekvenserna av kopplingen mellan statsterritorium och nationell identitet stannar inte här. Mer omfattande och förödande är de väpnade mellanstatliga kon- flikter som staternas för-givet-tagna ”territoriella integritet” gett, och fortsättningsvis ger, upphov till. Något förenklat, men därför

inte helt felaktigt, kan man säga att de under medeltiden av kyrkan heligförklarade religionskrigen i dag på många håll ersatts av ett minst lika förödande krigande om det likaledes heligförklarade statsterritoriet och dess okränkbara gränser.

Exemplen på militära konflikter som ytterst gäller den territoriella kontrollen är sålunda inte bara många utan också exceptionellt destruktiva – även för de inblandade statsmakternas majoritetsbefolkningar. I Europa med närområden behöver vi bara peka på de senaste decenniernas väpnade våldsutbrott och konflikter i Mellanöstern, på Balkan och i Kaukasienområdet. För att inte tala om det senaste europeiska storkriget där tiotusentals människor tvingats offra sina liv i konflikten om den statliga kontrollen över de regioner som utgör ett språkligt och kulturellt gränsland mellan Ryssland och Ukraina. De potentiellt extrema konsekvenserna av de statliga kraven på oinskränkt och odelbar territoriell kontroll tydliggörs här av det obehagliga faktum att detta krig (om ett trots allt rätt så begränsat område) har kärnvapenpotentialen att i sin förlängning hota hela Europas och resten av mänsklighetens existens.

~

Men är detta då inte en alltför pessimistisk syn på saken? Det finns ju exempel på stater med flera olika språkgrupper som överlevt sedan århundraden tillbaka. Ett relevant påpekande som emellertid främst gäller de specialfall där den ”normalt” fungerande statliga minoritets- och språkintegration inte varit möjlig, eller åtminstone mycket svår att tillämpa på ett framgångsrikt sätt. Det handlar här om en del regionalt och historiskt starkt förankrade folkgrupper med ett språk och/eller en etnisk och kulturell bakgrund som avviker från den övriga befolkningen i det statsterritorium där de har sin hemvist. Alltså med samma typ av koppling mellan territorium, språk och kultur som gäller för merparten av dagens suveräna statsbildningar, men dock utan att detta lett till bildandet av en egen stat.

Den här sortens undantag från normen om språkligt och kulturellt integrerade statsterritorier har i huvudsak hanterats genom två olika politiska strategier: den federalt organiserade staten (typ

Schweiz, Belgien) respektive regional autonomi inom ramen för en i övrigt enhetlig stat (som t.ex. Åland och Färöarna). I båda dessa fall är de territoriellt och historiskt förankrade olikheterna så stora att det inte är realistiskt att, åtminstone under överskådlig tid, integrera minoritetsgrupperna enligt normen ”ett land – ett språk”. Syftet med de två statsrättsliga modellerna är därför att, inom ramen för en i övrigt sammanhållen och politiskt suverän statsbildning, reducera effekterna av det nationella integrationsstrycket inom de av minoriteterna dominerade delarna av statsterritoriet.

Typiskt för de federala lösningarna är att de använts där flera territoriellt baserade språkgrupper är så pass likvärdiga till sin storlek och politiska tyngd att ingen av dem fyller rollen som dominerande majoritetsbefolkning. Jag bortser här från de federationer som bygger på annat än olika språk, såsom geografiska faktorer, kolonisation m.m. Om de berörda grupperna av olika skäl – historisk samhörighet eller andra mer tvingande omständigheter – inte är intresserade av att bilda en egen suverän territorialstat, finns förutsättningar för en långsiktigt fungerande stat (jfr Schweiz).

Till skillnad från den federala balansgången mellan två eller flera relativt likvärdiga språkgrupper, karaktäriseras de politiska särlösningar som brukar kallas regionala autonomier (eller självstyrda territorier) av en historiskt och territoriellt väl förankrad språkminoritet i kombinationen med en mångdubbelt större – statsbärande – majoritetsbefolkning. Om självstyret är tillräckligt kvalificerat för att möjliggöra en egen (regionalt baserad) samhällsmodell som i viktiga avseenden är frikopplad från de statliga processer som annars tenderar att integrera och osynliggöra språkminoriteterna, ger även detta förutsättningar för ett långsiktigt fungerande minoritetsskydd. Ett av de internationellt sett bästa exemplen härpå är den nordiska autonomin Färöarna. Åland brukar även nämnas som ett positivt exempel, men här handlar det om ett mer begränsat skydd, något jag analyserat mera i detalj i andra publikationer och sammanhang.

~

Skulle man då inte kunna tillämpa den regionala självbestämmandemodellen på ett beredare plan? Med regional autonomi

som huvudregel snarare än undantag, skulle en stor del av de problem och konflikter som nuvarande territorialstatsmodell skapar undvikas. Den i dag så heliga statssuveräniteten skulle bli mindre dominerande, ge större utrymme för regionalt självbestämmande och öka möjligheterna till en i mera genuin mening fungerande överstatlig politisk struktur.

Tanken om en politisk ordning där det regionala självbestämmandets betydelse ökar och staternas maktpåliggande dominans reduceras är inte ny. I en skrift från 1884 engagerade sig sålunda August Strindberg på regionernas sida i debatten om hanteringen av de preussiska och franska staternas makt över gränsregionen Elsass-Lothringen:

När Tyskland och Frankrike en gång upphört att vara de stora sträckbänkar som staterna nu äro, då skall Elsass och Lothringen varken vara franskt eller preussiskt, de skall endast vara Elsass och Lothringen, och så med alla de andra [europeiska regionerna]!

(Strindberg 2003[1884], 112.)

Även jag gjorde under 1990-talet och åren efter millennieskiftet samma optimistiska prognos som Strindberg gjorde för mer än ett sekel sedan, bland annat i den ovan citerade forskningsrapporten. Och jag var långt ifrån ensam om den bedömningen. Många statsvetare, historiker, geografer och regionforskare var inne på samma linje. Geografiprofessorn Gunnar Törnqvists bok från 1998 med den talande titeln *Renässans för regioner* var tidstypisk. Alla de "tungå" makrotrenderna, inte minst i Europa, verkade under dessa decennier peka i samma riktning. Det europeiska samarbetet stärktes (EG blev EU, Gemenskapen blev Union), regionernas växande ansvar enligt den så kallade subsidiaritetsprincipen betonades, och den gemensamma valutan euro skapades samtidigt som det inom flera stater skedde en decentralisering i syfte att skapa ett större politiskt handlingsutrymme på den regionala nivån.

Men hur fel vi hade! Under de senaste 10–15 åren har decentraliseringstrenden inte bara stannat upp utan gått i motsatt riktning. Under trycket från alltmer självständigt agerande medlemsstater har EU inom flera viktiga politikområden i allt väsentligt upphört att fungera som en sammanhållen politisk enhet. Staternas

suveräna bedömning av vad som är deras "nationella" intresse prioriteras i allt högre grad på bekostnad av de gränsöverskridande, och därmed för hela mänskligheten ofta avgörande, intressena. På den statliga nivån har kraven på statligt "ansvarstagande" – och därmed i praktiken ökad territoriell likriktning – blivit alltmer frekventa, samtidigt som FN:s roll och handlingsutrymme på den internationella arenan (som aldrig varit särskilt stort) blivit alltmer marginaliserat. Och på samma sätt som Törnqvist tidstypiska titel från 1990-talet, avspeglas den nya verkligheten i boktitlar som *EU och nationalstatens återkomst*, en samlingsvolym utgiven 2019 av ett antal ledande svenska europarättsforskare.

~

Paradoxalt nog sammanfaller tendensen till nedmontering av den överstatliga nivån med en ökande omvärldsoro i form av klimatkris, växande flyktingströmmar, global pandemi och till slut nu även ett europeiskt storkrig – alltså just den typ av internationella kriser som egentligen kräver en handlingskraftig överstatlig nivå. En intressant fråga är då om det finns en koppling mellan dagens instabila geopolitik och den krisartade samhällsmiljö som vår typ av stater så ofta växt fram ur? Jag är böjd att tro att så är fallet. Liksom hos många andra av människor skapade institutioner tenderar nämligen de ursprungliga (ofta gömda och glömda) rötterna bakom verksamheten att komma i dagen vid större omställningsbehov och kriser.

Men detta är knappast hela sanningen. Viktigare är territorialstaternas underskattade förmåga att långsiktigt hålla fast vid – och reproducera – sitt suveräna maktmonopol i förhållande till konkurrerande politiska organ, över såväl som under den statliga nivån i den territoriella hierarkin; något som jag och många av mina regionforskarkollegor under 1980/90-talet och det tidiga 2000-talet missade. Det fanns dock en del statshistoriker och policyanalytiker som inte var lika blinda för den fortsatt starka, och i allt väsentligt ohotade, statliga maktpositionen. Det här gäller inte minst den engelsk-franska filosofen och ekonom-historikern (med ungerskt ursprung) Anthony de Jasay. I sin bok med den betydelsemättade titeln *The State* (jfr Platons klassiska traktat om staten)

visar han på ett övertygande sätt att den moderna staten, vid sidan av sin roll som bärare av olika gruppintressen, tenderar att utveckla en inneboende maktlogik vars syfte ytterst är att reproducera sin politiska dominans inom det egna territoriet.

Den territoriella suveräniteten blir sålunda inte bara ett politiskt medel utan också ett mål i sig – och detta oavsett den aktuella statens för tillfället rådande övriga, mer underordnade, politiska prioriteringar (t.ex. med avseende på höger/vänster, individ/kollektiv etc). Den historiska processen i riktning mot en ideologisk sammansmältning av territorium, stat, nation och identitet har därmed tagit ytterligare ett steg mot sin fullbordning. De negativa konsekvenserna är välkända: Prioritering av statsintressen, nationalism och allt mer svårforcerad statsgränser (antalet fysiska ”gränsmurar” har enligt brittiska *The Guardians* sammanställning ökat från 10 vid kalla krigets slut till i dag hela 74 stycken – och antalet växer) i tider av sociala och ekonomiska kriser förorsakade av globalt klimathot, flyktningkriser och pandemier, samt upprustning och ökad beredskap för och användning av polisiärt och militärt våld i konflikter kring den statliga kontrollen över ”sitt” territorium (t.ex. Katalonien/Spanien, Ukraina/Ryssland).

~

I ett nummer av den kulturhistoriska tidskriften *Åländsk Odling* från 1997 intervjuas ett antal ålänningar om vad som enligt deras uppfattning karaktäriserar den åländska identiteten. En av de intervjuade är båtbyggaren Torbjörn Eckerman. Hans kärnfulla svar att han ”[som ålänning] inte behöver känna sig delaktig i dom dumheter som finnar och svenskar hittar på” (*Åländsk Odling* 1997, 59) torde ligga rätt nära något som skulle kunna kallas ett försök att formulera en åländsk (nationell) identitet.

Den typ av identitet som Eckerman ger uttryck för har tre karaktäristiska egenskaper: den är (i) provisorisk och söker därför (indirekt) bekräftelse med stöd av andra mer erkända (national-) statliga identiteter, den har (ii) en tendens till betoning av individnivån (”som ålänning anser jag/är jag...”), det vill säga en individualisering av en i grunden mer övergripande territoriell identitet, och den (iii) lyfter fram det faktum att den regionala

nivåns småskalighet förhindrar att de egna ”dumheternas” negativa följder får spridning utanför de egna gränserna.

Det officiella budskapet vid självstyrelsens 100-årsfirande om ålänningarnas starka ”egensinne” är nära besläktat med Eckermans identitetstolkning. Det har samma tendens till betoning av individen framom territoriet, och dess karaktär av ”slogan” (med uttalade undertexter) leder lätt tankarna i riktning mot de två andra ingredienserna i Eckermans åländska identitetstolkning.

Svaret på den av mig inledningsvis ställda frågan om Åland 100-budskapet kan tolkas som ålänningarnas eget svar på en för dem många gånger rätt så problematisk statsidentitet är därmed både ja och nej. Ja, därför att det nog kan ses som ett uttryck för ett försök till formulering av en – på individnivån – alldeles egen (notera ordet *egensinnig*) åländsk identitet. Nej, därför att det är svårt att tolka 100-års ”egensinnet” som ett seriöst menat alternativ till den överordnade finländska statsidentiteten. En realistisk slutsats är därför att Åland har rätt långt kvar till att skapa sig ett eget, politiskt mer kvalificerat, territoriellt identitetsalternativ till dagens förhärskande statsidentiteter.

~

Är då ett sådant identitetsalternativ alls möjligt? Som ny normalitet i det globala politiska systemet finns det inte mycket som talar för detta. Men det här betyder inte *per automatik* att en – icke-suverän – territoriell autonomi (som t.ex. Åland) alltid måste, och därför för all framtid också kommer att ha, den typ av identitetsproblem som många ålänningar i dag har. Ta till exempel Ålands nordiska systemautonomi Färöarna. Här har ett jämfört med Åland mer omfattande politiskt och ekonomiskt självbestämmande – plus det i sammanhanget inte oviktiga faktum att man talar ett eget skandinaviskt språk, färöiskan – skapat en territoriell identitet som i allt väsentligt ersatt den danska statsidentiteten.

Som ett symboliskt, men ändå talande, exempel på skillnaden i identitetsuppfattningen kan nämnas att Färöarna självfallet har ett nationalmuseum, ett nationalbibliotek och en nationaldräkt, till skillnad från Ålands museum, landskapsarkiv och landskapsdräkt. Men även om ålänningarna har lång väg att vandra för att uppnå

samma territoriellt överordnade (nationella) identitetsalternativ som färingarna, och därtill saknar den ”identitetsmarkör” som ett eget språk ger, så ligger detta trots allt inte utanför möjlighetens ramar.

Självstyrda regioner med den typ av mer kvalificerat självbestämmande som Färöarna har, är dock undantag snarare än regel. De är uttryck för vad jag i annat sammanhang karaktäriserat som ”regional exceptionalism” i en värld kontrollerad och dominerad av suveräna territorialstater. För resten av världen, och då inte minst de många territoriellt baserade minoriteter vilka av olika skäl aldrig fått någon form av egen politisk autonomi, kvarstår de ovan diskuterade negativa effekterna av den så heliga territoriella statssuveräniteten.

~

Även om det är svårt att se någon realistiskt alternativ till den på politiskt suveräna statsterritorier byggda världsordningen, kan ändå Europas autonoma regioner ses som en glimt av ett – åtminstone teoretiskt sett – möjligt framtidsalternativ till normen om ett statsterritorium och en nationell identitet. Och det finns faktiskt en europeisk region där den territoriella suveräniteten lyser med sin frånvaro, nämligen det fria territoriet Trieste i gränsområdet mellan staterna Italien, Slovenien och Kroatien. Ingen av dessa tre stater har den formella suveräniteten över ”sin” del av regionens territorium. Triestes territorium saknar alltså en överordnad suverän statsmakt. Trots detta har de berörda staterna (före Kroatiens och Sloveniens självständighet, Jugoslavien och Italien) nu i snart 80 år utan större problem eller konflikter ansvarat för styrelse och administration av vardera sin del av Triestes territorium. Och enligt en nyligen publicerad analys av den italiensk-brittiska forskarduon Marina Coloni och Peter Clegg (2022) finns det i dag inte heller något som tyder på att Triestes konstitutionella och geopolitiska status är hotad eller kommer att ändras, åtminstone inte under överskådlig tid.

Triestes ”statslösa” territorium måste förstås betraktas som ett väldigt udda exempel på ett i vår värld starkt avvikande förhållande mellan territorium och politik. Men också de något vanligare

förekommande undantagen i form av mer kvalificerade regionala autonomier bygger på en avvikande modell för statlig territoriell kontroll. Det är med andra ord möjligt, även inom ramen för dagens statssystem, att bygga fungerande samhällen där den absoluta och förgivettagna territoriella suveräniteten helt eller delvis saknas – eller åtminstone hanteras på ett i förhållande till den internationella normen avvikande sätt.

För en mer djupgående förändring av förhållandet mellan politik och territorium krävs dock en samhällsomvälvning med samma långtgående följder som skapandet av vår tids nationalstater en gång innebar – en social och politisk revolution av det slag som miljöhistorikern Sverker Sörlin kallat ”jordens politik” i sin tankeväckande bok *Antropocen*. En världsordning där geopolitiken inte handlar om säkring av staternas territoriella dominans, utan om en säkring av mänsklighetens livsbetingelser i värld som i allt högre grad överutnyttjar jordens territoriellt bundna resurser.

Litteratur

- Arendt, Hannah (1951/1985): *The Origins of Totalitarianism*. New York: Harcourt Books.
- Colley, Linda (2022): *The Gun, the Ship and the Pen: Warfare, Constitutions and the Making of the Moderns World*. London: Profile Books.
- Colley, Linda (2014): *Acts of Union and Disunion. What has held the UK together – and what is dividing it?* London: Profile Books.
- Coloni, Marina & Clegg, Peter (2022): ”Reflections on the Status of the Free Territory of Trieste”, *Small States and Territories* 5(1), s. 179–194.
- Engelbrekt, Antonia, Michalski, Anna & Oxelhjelm, Lars (red.) (2019): *EU och nationalstatens återkomst. Europaperspektiv 2019*. Falun: Santerus Förlag.
- Gellner, Ernst (1987): *Culture, Identity, and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Immerwahr, Daniel (2022): ”Are we really prisoners of geography?”, *The Guardian*, International edition, 10 november.
- de Jasay, Anthony (1985): *The State*. London: Basil Blackwell.

- Jones, Ryhs (1999): "The Mechanics of Medieval State Formation: Observations from Wales", *Space & Polity* 3(1), s. 85–100.
- Lindström, Bjarne (1996): *Regional Policy and Territorial Supremacy*. Copenhagen & Stockholm: NordREFO.
- Lindström, Bjarne (2019): "State integration vs. regional exceptionalism", *Baltic Worlds* 12(1), s. 57–69.
- Lundén, Thomas (2014): "Informal Cross-Border Cooperation in the Baltic Sea Area – Identity and Allegiance as a Hindrance and Possibility", *Cross-Border Cooperation Structures In Europe. Learning From The Past To The Future*, red. Louis Domínguez & Iva Pires. Brussels: Peter Lang, s. 183–194.
- Strindberg, August (2003[1884]): "Nationalitet och svenskhet", *Strindbergs samlade verk: "Likt och olikt I-II samt uppsatser och tidningsartiklar 1884–1890"* Stockholm: Nordstedts.
- Sörlin, Sverker (2017): *Antropocen. En essä om människans tidsålder*. Stockholm: Svante Weylers Bokförlag AB.
- Tilly, Charles (1992): *Coersion, Capital, and European States, AD 990–1992*. Cambridge MA & Oxford: Blackwell.
- Törnqvist, Gunnar (1998): *Renässans för regioner*. Stockholm: SNS Förlag.
- Åländsk Odling* 1997, 57(1). Temanummer om åländsk identitet.

Internetkälla

- "Europa - europæiske minoriteter", *Den store Danske Encyklopædi*, København: Gyldendahl https://denstoredanske.lex.dk/Europa_-_europ%C3%A6iske_minoriteter [hämtat 8.11 2022]

Adam Smiths gåtfulla metafor

Johan Stén

Den osynliga handen är en känd metafor i framför allt ekonomiska debatter, som oftast förknippas med den skotske upplysningsfilosofen Adam Smiths (1723–1790) nationalekonomiska opus magnum, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (1776, en förkortad svensk upplaga utkom år 2020 med rubriken *Nationernas välfärd*). Smiths formulering av begreppet var dock notoriskt vag och inbjuder till olika tolkningar. I en modern avfattning säger den att om man låter individer agera fritt och i eget intresse köpa och sälja varor och tjänster kommer samhället att utvecklas på bästa sätt till gagn för alla dess medlemmar. En annan version säger att det ekonomiska maskineriet saknar ett planerat syfte och drivs automatiskt av ”blinda krafter”. Som exempel hänvisar man bland annat till tekniska och sociala innovationer som i första hand uppväcker affärsverksamhet, men som efter hand leder till oväntade effekter som kommer hela samhället till del. Dessa tolkningar är efterhandskonstruktioner. Vad Adam Smith själv avsåg med sitt begrepp har diskuterats i närapå tvåhundrafemtio år och litteraturen om ämnet är i dag närmast oöverskådlig. Vi kan här nämna en idéhistorisk debatt mellan Gavin Kennedy, Daniel Klein och Brandon Lucas i tidskrifterna *Economic Affairs*, *Economic Journal*

Watch och *History of Economic Ideas* åren 2010–2011, som handlade om hur metaforer ska tolkas i allmänhet och hos Smith i synnerhet. Kennedy förfäktar att Smiths handmetafor bara är mildt ironiskt eller sardoniskt bildspråk, som under det senaste århundradet har satts i relation med neoliberal ekonomisk doktrin. Det motsatta

Adam Smith (1723–1790). Hans magnum opus *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* gavs ut i två volymer år 1776. Källa: Library of Congress/Wikimedia Commons.

begreppet den synliga handen, med vilken man syftar på en rigid och reglerad ekonomi, är en sentida härledning. Det förekommer bland annat i titeln av en bok från år 1986 av Sven-Eric Liedman, som handlar om den svenska kameralismen på 1700-talet.

För anhängarna av ekonomisk liberalism är Smith den definitiva förgrundsfiguren. Men hur väl känner man till hans skrifter egentligen? Det är omtvistat hur Smith förhöll sig exempelvis till *laissez-faire*, de franska fysiokraternas program för fullständig närings-, tariff- och tullfrihet. Ostridigt är att Smith föredrog en liberal ekonomi eftersom han var övertygad om att ett sådant system bättre än något annat främjar folkens välbefinnande, och ett växande välbefinnande tycktes erbjuda människor fler möjligheter, alltså mer frihet. Men han stack inte under stol med att ett friare system av sig självt också leder till ojämlikhet. Det var främst som moralfilosof Smith betraktade ekonomi och samhälle. Givet motsättningen mellan kristendomens moraluppfattning och människans själviska natur ville han undersöka hur ett välfungerande och rättvist samhälle kunde se ut.

I Storbritannien rådde under Smiths tid det som kallas merkantilism (*mercantile system*, Smiths term), ett ekonomiskt system, vars riktlinjer den franske statsmannen Colbert hade dragit upp. Inom merkantilismen, liksom inom dess tyska och nordiska variant kameralismen, var målet att maximera nationens handelsöverskott med alla tänkbara medel: tullavgifter, importförbud och näringstvång. Råvaror importerades från fjärran kolonier av särskilda handelskompanier, slavar användes som arbetskraft, och stater försökte vinna ekonomiska fördelar med hjälp av kolonialkrig och handelsblockader. Ett sådant system, fullt av ofriheter och uppenbara orättvisor, blev föremål för Smiths kritik. Som känt förespråkade Anders Chydenius (1729–1803) ungefär samtidigt ekonomisk liberalism i Sverige och till och med föregrep Smith i vissa avseenden. Chydenius beskrev en välfungerande ekonomi med uttrycket "När strömmen får flyta jämt, då är hvarje droppe watten i rörelse" (*Den nationale winsten*, 1765).

Adam Smiths *The Wealth of Nations* argumenterar i ett nötskal för att staten inte behövs för att få en ekonomi att fungera – i själva verket, tänkte han, fungerar den bättre utan statlig inblandning. Hans lärare och vänner, filosoferna Francis Hutcheson,

David Hume och Adam Ferguson hade närt honom med idéer om spontant uppkommen ordning. Till exempel förstod de att språken uppstår och utvecklas gradvis genom människors fredliga samverkan. Varför då inte också ekonomin?

Skrivandet av *The Wealth of Nations* föregicks av en tvåårig europeisk bildningsresa som Smith anträdde år 1764 som mentor för en ung skotsk ädling. Under resan fick han tillfälle att studera hur det fiskala systemet i den tidens största absoluta monarki, Frankrike, fungerade. I salongerna i Paris kom han i kontakt med en rad framstående ekonomer och filosofer, sådana som fysiokraten François Quesnay och utilitaristen Claude Adrien Helvétius. Den senare hade i verket *De l'Esprit* (1758) utvecklat idén om det rätt förstådda intresset, *l'intérêt bien entendu*, som betecknar samklang med samhällets övergripande intressen. Smith kände säkert också till den brittiska författaren och läkaren Bernard Mandevilles satir *The fable of the bees* (1714), som framhöll njutningslystnaden som en drivkraft för utveckling och allmänt välstånd under slagordet ”*private vices, publick benefits*” (enskilda lyten, allmänna förmåner).

The Wealth of Nations är en bok om nationalekonomi utan riktig matematik. Smiths analys kan därför kännas tradig på sina ställen, inte minst då han utan hjälp av tabeller eller grafer redogör för spannmålsprisens fluktuationer. Hans styrka låg snarare i förmågan att beskriva komplicerade sammanhang med liknelser och bilder, av vilka den osynliga handen är den mest kända. Smiths idé om ekonomins drivkrafter illustreras ofta med citatet: ”Det är inte från slaktarens, bryggarens eller bagarens välvilja som vi förväntar oss vår middag, utan från deras hänsyn till deras eget intresse.” Men Smith tillägger, att producentens egenintresse ändå modereras av samvetet och viljan att tillfredsställa sina kunder. Med andra ord förstod han att det för en fungerande marknad behövs en dämpande, moralisk faktor, som bidrar till känslan av förtroende och rent spel mellan aktörerna. Skapandet av välstånd var enligt Smith baserat på ackumulation av privat kapital och arbetsfördelning. Det senare åskådliggjorde han med en manufaktur av knappålar: genom att dela in tillverkningen i olika moment mellan specialiserade hantverkare kan produktionen effektiveras. Som moralfilosof lyfte Smith samtidigt upp de mänskliga olägenheter, bland annat fördumning och förnedring, som en långt

driven specialisering medför. Smith tycks här föregripa Marx ett århundrade senare.

Smith var också väl medveten om det fria systemets brister. Närhelst köpmän gaddar ihop sig uppstår problem. Kompanier, karteller och monopol är av ondo och bör beivras. Arbetarbefolkningen som den mest utsatta parten måste skyddas från exploatering med klara spelregler och rättssystem. Staten skall åläggas upprätta ett allmänt skolsystem bland annat för att säkerställa tillgången till kvalificerad arbetskraft. Beskattningen bör vara motiverad, följas upp noga och vara på en nivå som är rimlig för var och en. Smith ifrågasatte dock inte privatägande eller klass-samhället i sig, även om han givetvis ogillade privilegier.

~

Den osynliga handen förekommer i Smiths skrifter inte mer än tre gånger; första gången i en tidig, om än odaterad och postumt utgiven essä, som handlar om naturvetenskapens uppkomst ur en sociologisk synvinkel. Enligt Smith kom antikens hednafolk till rätta med udda och ovanliga händelser som drabbade dem, såsom blixtnedslag och naturkatastrofer, genom att hänvisa till Jupiters osynliga hand (*the invisible hand of Jupiter*). I denna teologiska kontext kan den osynliga handen uppfattas närmast som ett substitut för en naturlig förklaring. Vi kan också notera att naturteologiska reflektioner kring åska kallas brontoteologi. I psalmdiktning och naturligtvis i många bibeltexter förekommer Guds ordnande, ibland straffande, hand (se t.ex. Carola Envalls doktorsavhandling, 2021).

Följande gång påträffas den osynliga handen i verket *The Theory of Moral Sentiments* (1759), där Smith lägger ut sitt etiska system (*Teori om de moraliska känslorna*, övers. år 2019). Han redogör för människans medfödda behov att utröna huruvida hennes beteende är klandervärt eller berömvärt och i vilken mån hon åtnjuter sina medmänniskors uppskattning och *sympati* (Smiths ord). Samvetet identifieras med ”den opartiska betraktaren” (*the impartial spectator*) – åter en av Smiths metaforer – som bor i vårt bröst som Guds ställföreträdare, och som dömer om och reglerar vårt beteende.

Den osynliga handen gör entré i en beskrivning av det feodala samhället. Smith berättar att försynen ville att ett fåtal feodalherrar skulle råda över alla länder. Dessa herrars begär var omätligt, men deras konsumtion ändå begränsad. Sålunda kunde de, för att se till att deras undersåtar var nöjda och flitiga, ibland finna för gott att dela med sig av sitt överflöd, och vid en sådan spontan sympatityttring fördelades förnödenheter bland befolkningen förunderligt jämligt. Enligt Smith leddes feodalherrarna av en osynlig hand för att åstadkomma ungefär samma fördelning av livets nödortf som skulle ha skett om jorden hade delats i lika delar bland alla dess invånare, och således utan att veta om det eller vilja det tjäna de samhällets intressen och artens fortbestånd. Det är fullt tänkbart att Smith med den osynliga handen eftersträfvade ett naturteologiskt uttryck för försynens verkan i samhället. Smith kände utan tvivel till det feodala systemets missförhållanden och i synnerhet att fördelningen av förnödenheter inte alls var så jämlig som hans idealiserande berättelse låter påskina.

Tredje gången den osynliga handen förekommer hos Smith är i en passus i *The Wealth of Nations*. Smith framhåller att såväl individuella som gemensamma handlingar kan ha oväntade och oavsedda verkningar på aggregatnivå. Det är när de individuella intressena samverkar eller blir sinsemellan harmoniska som något fördelaktigt kan utfalla. Som exempel tar Smith en person som tvekar mellan att investera i sitt eget land, i detta fall Storbritannien, eller utrikes. Personen kanske föredrar en säkrare investering i hemlandet framför en potentiellt mer vinstgivande placering i utlandet. I så fall kommer personen, trots sina egenlyttiga avsikter och utan att veta om det, liksom ledd av en osynlig hand, befordra hemlandets ekonomi. Detta är det enda stället där metaforen förekommer i *The Wealth of Nations* och i första anblick kan berättelsen förefalla kritisk till globalisering. Motivet bakom gynnandet av hemlandet ("home bias") var dock inte ohöjld fosterlandskärlek, utan snarare ägarens krassa behov att minimera risker och att ha uppsikt över sin egendom.

När Smith omsider blev berömd upptäckte man en diskrepans mellan *The Theory of Moral Sentiments* och *The Wealth of Nations*: det tidigare verkets tonvikt på medkänsla och det senare verkets oskylda hyllning till egennytan. Trots misstankar om att Smith

ändrat sin ståndpunkt tycks han själv ha ansett att böckerna var samstämmiga. Smith kritiseras också ibland för att ha antagit att människor alltid överväger sina beslut ur den egna nyttans synvinkel. Det är dock att förenkla alltför mycket det som Smith skrivit. Termen *homo oeconomicus* infördes av Smiths landsman John Stuart Mill för en tänkt individ som strävar att maximera sin förmögenhet med minsta möjliga insats. Begreppet behövdes för att uppställa ekonomiska modeller. Verkligheten är dock mångfasetterad: en del av den arbetsföra befolkningen i länder med hög levnadsstandard kan av olika orsaker välja att inte alls prioritera sina ekonomiska intressen, ja rent av gå emot dem, medan en del helt enkelt inte har ett annat val.

~

I nästan etthundra år efter Smith var det rätt tyst kring den osynliga handen. Begreppet var av underordnad betydelse. I stället fullbordades den så kallade neoklassiska teorin med de första matematiska modellerna för ekonomin. Fransmannen Léon Walras, som var professor i ekonomi vid Lausannes universitet, utarbetade på 1870-talet den viktiga teorin om marginalnytta, som förklarar hur varor får sitt pris. Marginalteorin förklarar även den så kallade värdeparadoxen som förbryllat Adam Smith, nämligen att diamanter hade ett högt bytesvärde och ett lågt bruksvärde, medan det omvända gällde för det livsviktiga vattnet.

Walras teori om prisbildning som en följd av balansen mellan utbud och efterfrågan utkom i verket *Les Éléments d'économie politique pure* (1874). Teorins matematiska struktur hade naturligt nog drag av den tidens teoretiska mekanik, där jämvikt innebär att systemets "krafter" tar ut varandra och rörelsen avstannar. I ekonomin gäller på motsvarande sätt, att utbud och efterfrågan möts vid ett visst relativt pris.

Walras efterträdare i professuren i Lausanne, den fransk-italienske matematikern och sociologen Vilfredo Pareto, koncentrerade sig på optimala situationer i ekonomin (*Manuel d'économie politique*, 1909). Sådana situationer uppstår då tillgängliga resurser inte kan omfördelas så att någon aktör får det "bättre ställt" ekonomiskt utan att någon annan samtidigt får det sämre. Om en

ekonomi förändras så att åtminstone en aktör får det bättre utan att det blir sämre för någon annan, är det frågan om en förbättring i Paretos mening. En Pareto-effektiv fördelning av förmögenhet är dock inte automatiskt jämlik av sig själv. Till exempel upptäckte Pareto att 80 procent av Italiens dåvarande lantegendomar tillhörde en femtedel av befolkningen, vilket gav uppslag till hans ”elit teori” om fördelning av rikedom och makt. Även om denna så kallade 80–20 regel nämns i många sammanhang är den ingen exakt naturlag i sig. När det gäller förmögenheten globalt håller regeln inte särskilt bra. En titt på *Credit Suisse Global Wealth Databook 2021* (s. 17) visar att ca 1 % av världens befolkning äger 46 % av världens tillgångar, 11 % äger 39 %, 33 % äger 14 % och de övriga (55 %) den resterande 1 %. Således äger 12 % av de förmög-naste långt över 80 %.

Under den stora depressionen på 1930-talet blev den neoklas-siska ekonomiska modellens giltighet ifrågasatt. För att råda bot på den katastrofala arbetslösheten förespråkade den brittiske nationalekonomen John Maynard Keynes betydande finansiella ingrepp från statligt håll – det man senare kallade för *visible hand*. Också teorierna måste modifieras. Keynes recept hörsammades allmänt i Västeuropa under decennierna efter andra världskriget. Nämnas kan, att den österrikiske ekonomen Ludwig von Mises redan i början av 1920-talet hade analyserat socialistisk hushåll-ning och konstaterat att en renodlad planekonomi inte kan fungera eftersom det inte finns något entydigt sätt att bestämma priser på produktionsfaktorer (*Die Gemeinwirtschaft*, 1922). Man kan inte uppnå allmän jämvikt eftersom centralplaneraren inte kan bestämma produkternas optimala pris, och en automatisk justeringsmekanism saknas. Inte heller den fria marknadens funktion är trivial. Man kan fråga sig om det ens i teorin alltid är möjligt att justera priser på en marknad och nå en stabil allmän jämvikt, givet vilken som helst obalans mellan utbud och efterfrågan. Stabilitet innebär att jämvikten i stor skala inte rubbas av små ändringar av beteendet på mikronivå. Problemet hör till den matematiska ekonomins svåraste. Frågan är angelägen inte minst för politiker, som i allmänhet gärna skulle vilja se sitt lands ekonomi på ett vad man kallar ”hållbart tillväxtspår”.

Spelteorin, som fick sin början under 1900-talets första hälft, hade en väsentlig roll i stabilitetsproblemets lösning. Denna bransch av matematiken har utvecklats snabbt och tillämpas numera inom en rad olika discipliner såsom människo- och biologiska vetenskaper samt beslutsteori och strategisk planering. Bland branschens pionjärer fanns den ungerskfödde matematikern John von Neumann och den tysk-amerikanske ekonomen Oskar Morgenstern, som i en gemensam bok *The Theory of Games and Economic Behavior* (1944) utstakade spelteoretiska strategier i ett nollsummespel. Ekonomin i sin helhet är naturligtvis inte ett riktigt nollsummespel, men detta var ändå utgångspunkten. Den amerikanske matematikern John Nash (känd för den stora allmänheten från filmen *A Beautiful Mind*) framlade i sin doktorsavhandling (*Non-cooperative games*, 1950) ett nytt ekvilibrium, sedermera kallat Nashjämvikt. I en sådan jämvikt kan ingen spelare förbättra sin situation genom att ensidigt ändra sin spelstrategi. Däremot kan spelarna vinna fördelar genom att samtidigt byta strategi, men då förutsätts det att spelarna samarbetar. Det så kallade ”fångarnas dilemma”, där två gängmedlemmar förhörs av polisen, är en känd tillämpning av detta. Den strategi som fångarna väljer visavi att vittna mot sin kumpan är avgörande för vilket straff de kommer att få: om bägge tiger är deras sammantagna fängelsestraff ett minimum. Fångarna tänker emellertid själviskt och väljer att vittna, trots att straffet då är längre än om de tiger. I detta ”spel” är Nashjämvikten inte Pareto-effektiv. Samma logik gäller mutatis mutandis prissättning i ett konkurrensläge: att ställa priset alltför högt kan vända emot en, ifall medtävlarna samtidigt väljer att gå in för lägre pris.

Walras prisbildningsteori formaliserades matematiskt av den amerikanske ekonomen Paul Samuelson i verket *Economics* (1948). I detta verk (s. 36) förklarade Samuelson, att Smiths metafor om den osynliga handen i själva verket beskriver hur varje individs själviska strävan efter sitt eget bästa leder till allas gemensamma väl. Om än mycket löst förankrad i Smiths texter fick idén genast genomslag och blev en tongivande tolkning. Under tiden vidareutvecklades den neoklassiska syntesen av ekonomerna Kenneth Arrow och Gérard Debreu, vilka delvis tillsammans med Lionel McKenzie formulerade villkoret för allmän jämvikt med hjälp av

en fixpunktssats från den algebraiska topologin. Enligt Arrows och Debreus (1954) första så kallade välfärdsteorem – ibland kallat *the invisible hand* – skulle en ekonomi i fri konkurrens i jämvikt under vissa villkor maximera samhällets ”välfärd”, mätt i form av produktion, och dessutom vara ett Pareto-optimum; det andra teoremet säger att den offentliga makten endast behöver göra inledande transaktioner och låta marknaden ta hand om resten. Som en följd av teorin kunde ekonomisk effektivitet skiljas ifrån ekonomisk jämlikhet, som likt andra frågor som berör värderingar kunde lämnas åt politikerna att döma om.

Minst lika viktigt som existensbeviset var det att veta om en fri marknad är självreglerande och med tiden söker sig till en beräknad stabil prisnivå. Walras hade föreställt sig att ett ekvilibrium alltid kan uppnås genom en trevande dynamisk process (fr. *tâtonnement*), men ett resultat från 1970-talet visar att ett sådant förlopp inte ovillkorligen leder till en stabil allmän jämvikt. Arbetslöshet betraktades som en följd av tillfälliga misslyckanden, *market failures*, men kroniskt hög arbetslöshet tyder snarare på ett inbyggt systemfel.

År 1963 upptäckte den amerikanske matematikern Herbert Scarf periodiska drag i den typ av marknad som Arrow och Debreu hade studerat och som påminde om makroekonomins konjunkturer. Vidare visade det sig att prisvektorn aldrig skulle kunna stabiliseras mot jämvikt utan i stället gå i cykler. Scarf använde sig av ett exempel med tre produkter och tre konsumenter. Resultatet var nedslående, men på sätt och vis avgörande, eftersom det visade sig att det inte fanns några garantier på en stabil jämvikt. Det har senare uppdagats, då man simulerat finita ekonomiska system i ett mångdimensionellt fasrum, att ”tillståndet” beter sig kaotiskt, vilket kan illustreras med den så kallade ”fjärilseffekten”, där den minsta förskjutning av ekonomiska parametrar kan få oförutsedda följder.

~

Adam Smiths metafor har på senare tid tolkats mer eller mindre dogmatiskt som en hyllning till den fria marknaden. Till exempel har den kända monetaristen Milton Friedman kallat den osynliga

handen för möjligheten till samarbete utan tvång (the possibility of cooperation without coercion) (Citat ur förordet till pamfletten *I, pencil*, 1998). Det är ändå ironiskt hur litet, om alls, en osynlig hand i Smiths anda kan förnimmas i vår tids ohämmade, globala teknokapitalism. Den osynliga handen som förmenas råda över en fri marknadsekonomi kanske bara är en chimär. Man behöver bara tänka på finanskrisen år 2008, den därpå skenande skuldkrisen och den samtidigt växande mängden överksamt kapital i relativt få händer. Var var den osynliga handen då? Den amerikanske ekonomen Joseph Stiglitz har i flera böcker (t.ex. *Globalization and its discontents*, 2002) ifrågasatt dagens bruk av begreppet. Han säger att handen ofta verkar osynlig just därför att den – likt kejsarens nya kläder – inte existerar. När aktörerna saknar väsentlig information om marknaden och när det finns utomstående aktörer – då en individs handlingar påverkar andra som inte kompenseras tillbörligt – kommer marknaden inte att fungera såsom man tänkt sig. Olägenheterna är mångfaldiga och kan gälla penningflykt till skatteparadis, rovdrift på råvaror och arbetskraft i u-länder, eller forskning som finansieras med skattemedel till förmån för utvalda teknologiföretag.

Som redan nämnts förekommer den osynliga handen hos Adam Smith endast tre gånger. Två av fallen har att göra med slumpmässiga händelser med gynnsamma socioekonomiska följder vid fördelning av existerande tillgångar och allokering av kapital. Någon gemensam nämnare i form av djupare metafysisk grund bakom dessa heterogena fall är svår att finna. När allt kommer omkring var metaforen kanske bara ett sätt att beskriva en autonom process i samhället. Idén är i så motto inte så olik den unge J. L. Runebergs poetiska beskrivning av naturens skönhet (*Dikter*, 1830):

*Jag sitter, källa, vid din rand
och ser på molnens tåg,
hur, ledda av en osedd hand,
de växla i din våg.*

Litteratur

- Arrow, Kenneth J. & Debreu, Gerard (1954): "Existence of Equilibrium for a competitive Economy". *Econometrica* 22(3), s. 265-290.
- Envall, Carola (2021): *Hand av sol. Den taktila förnimmelsens funktioner i jagets relation till Gud i Solveig von Schoultz lyrik*. Åbo: Åbo Akademi.
- Kennedy, Gavin (2011): "Adam Smith and the role of the metaphor of an invisible hand". *Economic Affairs* 31(1), s. 53-57.
- Liedman, Sven-Eric (1986): *Den synliga handen: Anders Berch och ekonomiämnena vid 1700-talets svenska universitet*. Stockholm: Arbetarkultur.
- Mises von, Ludwig (1922): *Die Gemeinwirtschaft: Untersuchungen über den Sozialismus*.
- Neumann von, John & Morgenstern, Oskar (1944/2004): *Theory of games and economic behavior*. Princeton: Princeton University Press.
- Pareto, Vilfredo (1909): *Manuel d'économie politique*. Paris.
- Runeberg, Johan Ludvig (1998 [1830, 1833, 1843]): *Dikter*. Stockholm: Svenska Akademien.
- Samuelson, Paul A. (1948): *Economics: an introductory analysis*. New York: McGraw-Hill.
- Smith, Adam (2020): *Nationernas välstånd: en undersökning av dess natur och orsaker*, förkortad och övers. av Dagmar Lagerberg. Stockholm: Timbro förlag.
- Smith, Adam (2019): *Teori om de moraliska känslorna*, övers. av Jim Jakobsson. Göteborg: Daidalos.
- Stiglitz, Joseph E. (2003): *Globaliseringen och dess kritiker*, övers. av Lillemor Ganuza Jonsson. Stockholm: Leopard förlag.
- Söderberg, Tom (1976): "Den osynliga handen". *Svensk tidskrift*, s. 322-326.
- Walras, Léon (1874): *Éléments d'économie politique pure; ou, Théorie de la richesse sociale*. Lausanne.

Isaac Asimov, scifi och underhållningslitteratur på ett keltiskt minoritetsspråk

---

Panu Petteri Höglund

När jag i slutet av nittioalet kom in i irisktalande onlinekretsar, hade jag redan börjat skriva på mina första skönlitterära försök på språket, och dessutom hade jag fattat beslutet att översätta Isaac Asimovs roman *Stiftelsen*, en scifiklassiker från fyrtioalet, till iriska. Delvis berodde detta på barndomsnostalgi. Den enormt produktive Isaac Asimov (1920–1992) är känd både för sina robothistorier och för Stiftelseserien, och han skrev även bland annat populärvetenskapliga texter. Både Asimov och britten Arthur C. Clarke var mina favoriter när jag var i tioårsåldern – den tredje av genrens tre stora, Robert A. Heinlein, upptäckte jag först i tonåren och blev aldrig lika förtjust i. Därtill hade jag läst alltför många jeremiader om varför det saknas underhållningslitteratur på iriska och hur allt som finns bara är bondememoarer. Om jag verkligen ville göra någonting för att främja språket tyckte jag att det vore klokast att producera just sådan litteratur som inte ännu fanns.

Det är ett välkänt problem att mycket av modern vetenskaplig terminologi inte riktigt slagit rot i det iriska talspråket, där man i stället använder engelska tillfällighetslån. Detta överraskar

naturligtvis inte – ett minoritetsspråk tenderar att uppblandas med ord från majoritetsspråket, vilket vi här i Svenskfinland är mycket medvetna om. Det ger dock anledning till slutsatsen att det är en bra idé att bidra med mera science fiction, eftersom det är just genom scifiläsning som folk kan tillägna sig dylika termer och komma att uppfatta dem som en naturlig del av det egna språket.

Sedan dess har jag visserligen upptäckt att de där historierna om hur det inte finns någonting spännande eller kittlande att läsa på iriska antingen är överdrivna eller helt osanna, och det är värt att också påminna om de existerande scifiverken på språket. Det finns science fiction-originalverk på iriska: ett exempel är en roman av den för mig i övrigt okända Donach de Róiste. Inte ens Alan Tittley, som gett ut en monografi om iriskspråkiga romaner, eller det gäliska Irlands biografiska uppslagsverk på webben, ainm.ie, kan delge närmare information om denne författare. Romanen har den vilseledande titeln *Sladmbargadh*, "Förmånligt köp" eller "Rea", men egentligen är boken en äventyrs- och spänningsroman där handlingen kretsar kring ett domedagsvapen, och vändningarna är snabba, till och med skrämmande.

Förutom Donach de Róiste har också mera kända underhållningsförfattare skrivit scifi på iriska – åtminstone mannen vars namn praktiskt taget är synonymt med iriskspråkig förströelselitteratur, nämligen Cathal Ó Sándair (1922–1996). Ó Sándairs mest berömda hjälte var Réics Carló (alltså Rex Carlo) – trots det relativt ogäliska namnet en rent irländsk detektiv och spion, vars äventyr helt motsvarade genrekonventionen. Réics' dotter Fionnuala var naturligtvis både vacker och kvicktänkt, som det anstod en hjältinginna i äventyrsromaner. Vid behov kunde hon ta kommandot, men å andra sidan föll det ofta på hennes lott att tas som gisslan eller på något annat sätt hotas av skurkarna. Ó Sándair skrev dock också om rymdpiloten *Captaen Spéirling*, Kapten Orkan – dessvärre har jag inte lyckats komma åt ett enda exemplar av kaptenens bravader. När jag på nittioalet brottades med irisk grammatik och satslära, fanns dock Reics Carlós två sista äventyr, *Fáilte ar Ais, a Réics!* ("Välkommen tillbaka, Réics!") och *Réics Carló ar Oileán Mhanann* ("Réics Carló på ön Man") ännu att köpa, och jag drog mycket nytta av bägge böckerna.

Donach de Róiste gav ut sin bok på förlaget Foilseacháin Náisiúnta Teoranta (FNT) – de två första orden betyder Nationella Publikationer, det sista betecknar företagsformen och är en direkt översättning av det engelska *limited*. FNT nedlades år 1988, men innan dess hann förlaget ge ut iriskspråkiga äventyrsromaner i svåröverskådliga mängder – bland annat historiska romaner. Seán Ó Mulláins serie om släkten Ryan eller *Ó Rianaigh* är ett fint exempel på svärdviftande hjältesagor i Alexandre Dumas den äldres anda. FNT gav även ut *Cine Cróga* ("En modig ras" eller "Ett modigt folkslag") av Mícheál Ó hOdhraín, en annan författare som det är omöjligt att hitta information om. Förutom denna historiska äventyrsroman skrev han åtminstone *Sléibhte Mbaigh Eo* ("Bergen i Mayo"), en samling lågmälda realistiska noveller om irländskt vardagsliv och sålunda en direkt litterär antites till *Cine Cróga*.

Som namnet ger vid handen var FNT ett förlag vars tillkomst inspirerats av nationalistiska lidelser. Dess grundare Ciarán Ó Nualláin (bror till den surrealistiskt lagde tvåspråkige författaren Brian Ó Nualláin, även känd som Flann O'Brien och Myles na gCopaleen) och Proinsias Mac an Bheatha hade varit aktiva i den nazistvänliga nationalistiska organisationen *Glúin na Buaidhe* ('Segerns generation' på Ulsteririska – på standardspråket skulle det heta *Glúin an Bhua*). Visserligen hade de tillsammans med en hel del andra inflytelserika språkaktivister lämnat organisationen när de väl insett att dess ledare Gearóid Ó Cuinneagáin var mera intresserad av att sprida nationalistisk propaganda på engelska än att främja det iriska språket.

Det förefaller att den litteratur och de författare som tryckts av FNT i viss mån fallit i oförtjänt glömska. Kanske detta beror på den antinationalistiska reaktion som gjorde sig gällande i republiken Irland efter den terrorkampanj som IRA inledde i Nordirland i slutet av sextioalet. Att FNT grundats av författare som i sina ungdomsår flörtat med nazismen hjälpte knappast heller, låt vara att till exempel Mac an Bheatha i sina digraste verk – romanen *Cnoc na hUamba* (titeln är ett ortnamn) och det biografiska verket *Jemmy Hope, an Chéad Sóisialai Éireannach* ("Jemmy Hope, Irlands förste socialist") – skrivit om de nordirländska protestanternas roll i Irlands frihetskamp och iriska språkets revitaliseringsansträngningar. Därmed är det uppenbart att han snarast ville sträcka ut en

försoningens hand till protestanterna, inte predika någon exklusiv nationalism. En FNT-roman som det av modersmålstalare från Connemara drivna förlaget Cló Iar-Chonnacht återutgav på nit-tio-talet, *Máire Nic Artáin* av Séamus Ó Néill, har faktiskt nu blivit rekommenderad skolläsning: det är en tragisk kärlekshistoria om en katolsk flicka och en protestantisk yngling i Nordirland, som visserligen utspelar sig under nittonhundratalets tidiga årtionden, men som dessvärre inte har förlorat mycket av sin aktualitet. Ó Néill talade inte iriska som modersmål, men han skrev på ett naturligt och felfritt språk med en hel del genuina inslag från Ulsterdialekten.

Mera uppskattade än FNT-romanerna är statsförlaget *An Gúms* översättningar av engelska och franska klassiker. Åtminstone en av dem, som nyligen kom ut i nytryck, var otvetydigt science fiction: boken heter *Cogadh na Reann*, ”Himlakropparnas krig”, och originalet var givetvis *The War of the Worlds* (*Världarnas krig*) av H.G.Wells. Det bör uppmärksammas att den ursprungliga titeln inte riktigt kunde återges genom direkt översättning: av de två iriska orden för ”värld” betyder *domhan* snarast jordklotet, medan *cruinne* också avser världsalet. Översättaren såg sig därför nödd att tillgripa *rinn*, ett gammalt ord för himlakropp, stjärna eller planet (de två sistnämnda heter *réalta* och *pláinéad* på dagens iriska) som dessvärre är homonymt med *rinn* ’spets, stötvapen, topp, näs’. Om jag själv hade fått översätta denna roman skulle jag förmodligen ha kallat den *Cogadh an Dá Phláinéad*, ’de två planeternas krig’ – med en anspelning på det folkliga uttrycket *cogadh an dá Ghall*, ’de två utlänningarnas krig’. I en i Ulsterfolklore utbredd domedagsprofetia, som tillskrivs provinsens skyddshelgon Columba eller *Colm Cille*, föregås världens ände av ett apokalyptiskt förstörelsekrig mellan två ’utlänningar’, både amerikanska inbördeskriget och första världskriget har dock ibland tolkats som *cogadh an dá Ghall*, och Wells’ roman skildrar ju ett krig av ännu mera katastrofala dimensioner.

Det är naturligt att också Jules Verne kommit ut på iriska: åtminstone föreligger *Jorden runt i åttio dagar* i översättning under titeln *Cuairt na Cruinne in Ochtó Lá*, låt vara att den ursprungliga titeln löd *Cuaird an Dombain i gCeithre Fichid Lá*. *Cuaird* i stället för *cuairt* beror på den för iriskan typiska vacklande rättskrivningen,

och som man ser används ett annat ord för 'värld' i nytrycket. Dessutom räknade översättaren Tadhg 'Torna' Ó Donnchadha dagarna i tjog (*fiche*, här i böjningsformen *fichid*), vilket är det genuint iriska sättet; i nyutgåvan återgavs 'ättio' med *ochtó*, ett ord som dött ut i dialekterna men som nuförtiden används i skoloririskan. Själv är jag inte helt nöjd med dylik modernisering av språket – med min egen frejdigt lantisaktiga stil skulle 'ättio dagar' heta *ceithre scór lá* med ett väl inarbetat engelskt lånord för 'tjog'.

Ordet 'värld' blev något problematiskt också för min översättning. I en scifimiljö som Asimovs, där handlingen kretsar kring ett galaktiskt imperiums sönderfall, kan man inte riktigt använda *cruinne* i betydelsen 'värld', eftersom det i detta sammanhang kommer att tolkas som 'universum', och *domhan* duger givetvis inte heller. I Asimovs roman är 'världar' jämförbara med stater eller provinser i vår egen mindre galaktiska verklighet, och när imperiet som håller ihop hela Vintergatan börjar knaka i fogarna kommer det till uttryck i att dylika världar förklarar sig självständiga. I min version av *Stiftelsen* använde jag främst ordet *pláinéad*, 'planet', låt vara att det ofta förefaller vara flera planeter som ingår i en 'värld' hos Asimov.

Det är dock i sista hand inte terminologin som inger en översättare av science fiction till iriska de största svårigheterna. Termerna står att finna i specialiserade ordböcker, problemet är att de inte används till vardags. För astronomi och astrofysik, två vetenskapsgrenar vars terminologi ymnigt utnyttjas i science fiction, har det utarbetats en hel del iriska nyord, som *dúpholl* för svart hål, *ollnóva* för supernova, *dearbhbhéid* för absolut magnitud eller *léaráid Hertzsprung-Russell* för Hertzsprung-Russelldiagrammet. Visserligen kan jag föreställa mig att en del purister hellre ville se ordet för supernova stavas *ollnóbha*, eftersom v-ljudet i nedärvda ord alltid står i grammatikaliskt eller etymologiskt sammanhang med b eller m och skrivs *bh* eller *mh* – och äldre engelska eller normandisk-franska lånord brukar också ha *bh*, trots att detta inte har något etymologiskt berättigande: 'service, betjäning' skrivs sålunda *seirbhís*.

Det som är mera problematiskt är iriska språkets syntax och satslära. De som skriver på iriska om naturvetenskap tenderar att använda onaturligt, engelskpåverkat och tungrott språk som inte

har mycket i gemen med genuin folklig iriska – för det mesta talar sådana skribenter givetvis inte iriska som modersmål. Mitt favoritexempel är användningen av agentkonstruktioner tillsammans med det opersonliga verbet: iriskan har en verbform som motsvarar det finska så kallade passivet – det är alltså egentligen en opersonlig form, inte ett passiv, utan en form som saknar subjekt men har ett objekt. I traditionellt folkspråk kan man inte använda någon agent med det opersonliga verbet, eftersom hela idén med detta verb är att inte nämna subjektet.

Iriskan har flera sätt att uttrycka passiv med analytiska konstruktioner, som också har agent, och de som inte har iriska som modersmål tenderar att också använda agent med det opersonliga verbet. Analogin med den av språkvården ogillade byråkratfinska konstruktionen med *toimesta* (ungefär 'genom åtgärd av') som agentpostposition – *velka maksetaan velallisen toimesta* 'skulden betalas av gäldenären' – är uppenbar. Som i finskan, har också i iriskan agentkonstruktionen börjat infiltrera talspråket, men än i dag är den ytterst sällsynt i litteratur skriven av modersmålstalare. Jag känner bara till en enda bok skriven av en författare med iriska som modersmål där opersonliga verb med agentkonstruktioner förekommer ungefär lika frekvent som i litteratur skriven av andraspråkstalare, nämligen Domhnall Mac Síthighs *Fan Inti* ('Stanna kvar i den'), en bok om traditionella båtar och båtbygge i Corca Dhuibhne, grevskapet Kerry. Enligt den språkvetenskapliga litteraturen förekommer dylikt språkbruk ibland just i genuin Kerrydialekt, snarast i högtravande stil; men när jag tog upp det med Pádraig Ó Ciobháin, en författare från Kerry med iriska som modersmål, var också han av den åsikten att det rörde sig om en ren anglicism.

Själva intellektualiseringen av iriska språket har också blivit lidande av vad jag bara kan kalla överterminologisering: en tendens att föredra nybakade tekniska ord framom vardagliga, naturliga uttryck. Det här beror givetvis på att en så stor del av de som i dag skriver på iriska har lärt sig språket i skolan tänker på engelska och är också beredda att imitera engelskans stilistiska struktur med anglosaxiska, normandiska och latinska synonymer för samma begrepp, varvid vetenskapliga termer av rent iriskt ursprung

uppfattas som *stilistiska* motsvarigheter till de normandiska eller latinbaserade orden i engelskan.

Ett bra exempel är ordet *rochtain*, med vilket man översätter det engelska *access* i datorsammanhang. *Rochtain* (en biform av *sroich-*, *sroicheadh* 'ná') härstammar från de numera utdöda dialekterna i östra Ulster (i dag Nordirland) och har relativt nyligen återupplivats som datorterm; ett liknande exempel på hur man återuppväcker bortglömda dialektord är verbet *aom-*, *aomadh*, *aomachán*, som används för attraktion i fysik, till exempel attraktionen mellan positiva och negativa elektriska laddningar. Jag har ännu inte sett detta ord användas om sexuell eller erotisk attraktion, för vilken det redan finns gott om folkliga uttryck i språket, men tyvärr skulle det inte komma som någon överraskning.

Att *rochtain* kommit att sprida sig bortom datorterminologin beror på den företeelse vi här i Svenskfinland beskriver med det lustiga uttrycket "hevonon är häst, pappi är präst": skolelever (och inte bara de) lär sig den första ordboksmotsvarigheten till det engelska (eller finska) ordet och inbillar sig att den duger till att återge alla bibetydelser. Sälunda ser man på irländska skyltar ofta ordet *rochtain* när det bara är frågan om från vilken sida man har ingång i en byggnad – i formell engelska används ju *access* ofta i den här betydelsen, men på iriska borde man nog föredra folkligare och talspråkligare uttryck.

I och för sig är både *rochtain* och *aomachán* bättre lösningar än mycket av det som föreslagits av den officiella terminologiska kommittén. En astronomisk term jag har svårt att förlika mig med är till exempel *cliseár*, kollapsar (dvs. en stjärna som håller på att genom gravitationskollaps förvandla sig till en neutronstjärna eller ett svart hål), ty den förbinder en irisk verbstam (*clis-* 'att kollapsa') med ett främmande suffix. Skulle man på finska kunna använda *romahtaari* i stället för *kollapsari*? Det tror jag nog inte, låt vara att Jorma-Veikko Sappinens finska översättning, *Rengasmaailma*, av Larry Nivens roman *Ringworld* ("Ringvärlden" – det förefaller inte finnas någon svensk version), lär återge *puppeteer* med det lika otympliga *nukketööri*.

Under de mörka århundradena, från 1600-talet till slutet på 1800-talet, tappade iriskan bort sin gamla skriftliga kontinuitet, vilket innebär att dagens skriftspråk i allt väsentligt bygger på

bonddialekter. Vill man skriva om vetenskap på en iriska som är acceptabel för modersmålstalare är man sålunda tvungen att skriva på bondsk iriska – det gamla skriftspråkets stilmedel är inte längre gångbara. Och talar man inte iriska som modersmål är man tvungen att studera några av de folkloreluntor som varje år trycks på språket – eller också skönlitteratur från gäliskbygderna längs västkusten – för att uppnå acceptabla kunskaper. När allt kommer omkring är det språk som används av uppskattade historieberättare den närmaste motsvarigheten till en etablerad litterär norm i en muntligt fungerande kultur, vilket det gäliska Irland ännu var när folkloresamlarna inledde sitt arbete.

För att undvika alltför starka engelska influenser i min översättning använde jag faktiskt inte det engelska originalet som främsta förlaga. Den finska versionen av Tuulikki Lahti följer originalverket så noga som möjligt, medan den gamle scifiräven Sam J. Lundwalls svenska översättning är friare och mera flytande, och den motsvarar bättre åtminstone min egen föreställning av hur ett *skönlitterärt* verk ska återges på ett annat språk. Lundwall spelade en central roll i att introducera science fiction i Sverige och verkade åtminstone under en tid som tvåspråkig författare som skrev parallellt på svenska och engelska – av hans viktigaste verk var det åtminstone *Alice*, *Alice* och *Inga hjältar här* som redan förelåg på engelska (som *Alice's World* respektive *No Time for Heroes*) innan de kom ut på svenska. Asimovs språk innehåller ibland svåröversatta uttryck som inte står att finna i några ordböcker, antagligen amerikansk slang från fyrtioalet, då han skrev sin roman, och jag litade på att Lundwall antingen förstod dessa bättre än jag eller också kringgick dem så elegant att det var bäst att följa i hans fotspår. Om jag hade känsan att min (eller Lundwalls) översättning inte var tillräckligt korrekt, kollade jag givetvis också originaltexten.

Min förläggare hade för det mesta ingenting att anmärka på översättningen, men en sak grälade vi om: att jag hade gett den galaktiska encyklopedin det iriska namnet *Ciclipéid na Bó Finne*. Romanen handlar om en grupp vetenskapsmän som av det galaktiska imperiets regering uppfattas som samhällsfarliga och som utvisas till en planet i Vintergatans ände för att arbeta på en encyklopedi som tar vara på mänsklighetens vetenskapliga arv för kommande generationer; namnet på denna encyklopedi lyder på

amerikansk engelska *Encyclopedia Galactica*, och förläggaren ville ha det så också i översättningen. Jag envisades med mitt förslag eftersom det enligt min åsikt inte var naturligt att använda en sådan latinism i en roman som utspelade sig i så fjärran framtid. Dessutom skulle den i en irisk text uppfattas som ett engelskt, inte ett latinskt uttryck, och hela idén med science fiction på iriska är att visa att det går att skriva om framtiden och futuristiska teknologier på detta språk utan att blanda in engelska. Vintergatan heter på iriska *Bealach na Bó Finne*, Den vita kons väg (eller rutt), så encyklopedin blev den vita kons encyklopedi. Visst kunde jag också ha använt *Ciclipéid an Réaltra*, Galaxens encyklopedi, men uttrycket med kossan motsvarade bättre mina egna stilistiska målsättningar.

Som sagt är det ofta nödvändigt med nya termer för nya astronomiska företeelser, men iriskan har nog sina egna traditionella namn på många astronomiska objekt. Stjärnbilden Orion kan heta *Oiríon*, men vanligare är det att kalla den för *An Bodach*, där *an* är den bestämda artikeln och *bodach* ett mindre hövligt ord för en äldre gubbe – härlett från *bod*, penis. Orions bälte, som består av de tre vita jättestjärnorna Alnilam, Alnitak och Mintaka, har en lång lista folkliga namn: den direkta översättningen är *Crios Oiríon*, men dessutom har vi *An Fhearsaid* ('Sländan'), *An Bhanlámb* ('Alnen'), *Slat an Bhodaigh* ('Gubbens käpp' eller 'Gubbens fiskespö'), *Slat an Rí* ('Konungens käpp/fiskespö') och *Slat an Cheannai* ('Köpmannens käpp/fiskespö'). Plejaderna eller Sjustjärnorna i Oxen har också många olika namn på iriska. För själva Vintergatan, som spelar en så viktig roll i romanen, finns det också ett alternativt uttryck: *Clai Mór na Réaltaí*, Stora stjärnstaketet. Fördelen med att skildra stjärnhimlen på ett så folkloristiskt präglat språk som iriskan är att man har massor av synonymer att välja mellan och kan skriva stilistiskt rikare än originalförfattaren, i synnerhet om man översätter science fiction.

När min förläggare och jag väl fick översättningen färdig och tryckt och jag skickade ut exemplar till mina bekanta i det gäliska Irland, var mottagandet entusiastiskt, men naturligtvis hade vi inte resurser att marknadsföra boken, vilket är ett problem för iriskspråkig litteratur över huvud taget. I den irisktalande världen är det svårt att etablera sig som en ny originalförfattare, men med

en översatt bok – inte minst en från engelska översatt bok som alla redan är förtrogna med på originalspråket – kan man åtminstone få läsare, och boken kommer med all säkerhet att användas som studiematerial. Och när allt kommer omkring är praktiskt taget all skönlitteratur på iriska precis det – läsning för de som lär sig språket.

Litteratur

- Asimov, Isaac (2014): *An Fhondúireacht*. Panu Petteri Höglund a d'aistrigh [= översättare], Mathew Staunton a mhaisigh [= illustratör]. Cathair na Mart [Westport]: Evertime.
- de Róiste, Donach (1968): *Sladmhargadh*. Baile Átha Cliath: Foilseacháin Náisiúnta Teoranta.
- Mac an Bheatha, Proinsias (1978): *Cnoc na hUaimbe*. Baile Átha Cliath: Foilseacháin Náisiúnta Teoranta.
- Mac an Bheatha, Proinsias (1985): *Jemmy Hope – an Chéad Sóisialaí Éireannach*. Baile Átha Cliath: Foilseacháin Náisiúnta Teoranta.
- Mac Síthigh, Domhnall (2003): *Fan Inti. Naombóga ó Chorca Dhúibhne*. Baile Átha Cliath: Coiscéim.
- Ó hOdhraín, Mícheál (1964): *Cine Cróga*. Baile Átha Cliath: Foilseacháin Náisiúnta Teoranta.
- Ó hOdhraín, Mícheál (1964): *Sléibhte Mhaigh Eo*. Baile Átha Cliath: Foilseacháin Náisiúnta Teoranta.
- Ó Mulláin, Seán (1970): *Na Rianaigh Abú!* Baile Átha Cliath: Foilseacháin Náisiúnta Teoranta.
- Ó Néill, Séamus (1995): *Máire Nic Artáin*. Indreabhán: Cló Iar-Chonnacht.
- Ó Sándair, Cathal (1984): *Réics Carló ar Oileán Mhanann*. Baile Átha Cliath: Oifig an tSoláthair.
- Titely, Alan (1991/2002): *An tÚrscéal Gaeilge*. Leabhair Thaighde, an 67ú hImleabhar. Baile Átha Cliath: An Clóchomhar.
- Verne, Jules (2008): *Cuairt na Cruinne in Ochtó Lá*. [översatt av Torna (Tadhg Ó Donnchadha), redigerat för nytgåva av Nicholas Williams]. Cathair na Mart, Contae Mhaigh Eo [= Westport, Mayo]: Evertime [första gången utgiven år 1937 i

Dublin/Baile Átha Cliath av Oifig Díolta Foillseachán Rialtais
under titeln *Cuaird an Dombain i gCeithre Fichid Lá*.
Wells, H[erbert] G[eorge] (2015): *Cogadh na Reann* [översatt av
Leon Ó Broin]. Portlaoise: Evertype [första gången utgiven år
1934 i Dublin/Baile Átha Cliath av Oifig Díolta Foillseachán
Rialtais]

■ Underbara monster och främmande kroppar

Maja Bondestam: *De utomordentliga*.

*Normaliseringen av monster och naturens utkant
1600–1830*. Makadam förlag, Göteborg 2022.

Det brukar inte höra till vanligheterna att i en bokrecension inleda med att nämna bokens fysiska uttryck eller att hylla pärmbild och -material. I det här fallet ser jag det dock som ett utmärkt sätt att börja med att applådera besluten som gissningsvis förläggaren fattat. Boken handlar, såsom författaren redogör på sidan 12, om monster i fråga om *kroppslighet*, inte beteende, och läsaren presenteras med det kroppsliga redan vid första åsynen av boken. 1700-talsillustrationen av sammanvuxna tvillingar på pärmen och den sträva ytan levandegör subtilt de avvikelser som beskrivs i boken: kroppar med hår där inget hår ska växa, extra eller saknade lemmar, konstiga lukter och ljud. Att läsa den här boken är i högsta grad en sinnlig upplevelse som inleds genast när läsaren får boken i sin hand.

Det kroppsliga är måttet för monstren i verket, för ”de utomordentliga”, en term som valts för att det avser det avvikande utan negativa konnotationer. Det är de monstrosösa kropparna som är i fokus för frågor om tillblivelse, meningsskapande och kontexter. Hur hanterades monster under 1600-, 1700- och början av 1800-talen i Sverige, vilken plats innehade de i medicin och naturalhistoria, vilken mening tillskrevs de i Guds skapelse? Vad

hände med monstren på deras väg från det normalas periferi till en del av normen?

Studiens material är digert och består av mångahanda typer av källor, bland annat akademiska dissertationer, handböcker, fallbeskrivningar, årsberättelser, notiser, ordböcker, lagar, kuriosasamlingars kataloger, reseberättelser, kyrkobokföring, statistik och nyhetsblad samt läroböcker. Tidsbegränsningen för materialet, 1600 till 1830, har valts för att fånga in skiftningar och förändringar i talet om monster.

Bokens nio kapitel har separata syften och varje kapitel fokuserar på sitt enskilda syfte med olika material som grund. Genom dessa presenteras allt ifrån akademiska avhandlingars och disputationers syn på monster som slumpmässiga misstag i utkanten av det normala till det nationella statistikförändets oartiga kroppar som passade illa in i tabeller och kalkyler. Det är en komplex och motsägelsefull historia som framträder, men Bondestam ger heller inga löften om entydighet. I en värld vars natur ordnats i enlighet med systematisk regelbundenhet var monster förbryllande och omöjliga att inordna. Från att ha varit kroppsliga bevis på Guds förmåga att skapa mirakel blev monster tecken på synd och brott, och slutligen något halvt som avstannat i utvecklingen. Att bringa ordning i detta förlopp är ingen lätt uppgift, inte minst för att så många olika kontexter måste begripliggöras för att läsaren ska förstå hur monsterbegreppet konstruerades i olika tid och rum, bland annat akademiskt förfarande och disputerande vid 1700-talets nordiska universitet.

Som folklorist uppskattar jag att även om materialet inte innefattar uppteckningar om folkliga föreställningar om monster så är ändå det folkliga närvarande. Ett exempel är det publika uppvisandet för folket av de fantastiska, felaktiga kroppar som förbryllade de lärda. Kropparna skulle beses och begäpas, och tidningarna gjorde reklam för uppvisningarna. En annan aspekt av det folkliga är exemplen från de lokalsamhällen där barn eller djur med avvikande anatomi föddes. Under vissa tider kunde tvehövdade kalvar ses som varsel, och barn utan eller med för många lemmar var tecken på att modern under graviditeten gjort sig skyldig till någon förseelse. De lokala prästerna hade som uppgift att notera

och rapportera dessa avvikelser, vilket ger en samtida källa som färgats av lokala föreställningar.

Det jag finner mest tänkvärt i boken är de två sista kapitlen som diskuterar monstrens övergång från avvikande kroppar till avvikande beteenden och kulturer kring sekelskiftet 1700–1800. Bondestam visar här hur kolonialistiska, eurocentriska men även linneanska värderingar ledde till att människan delades in i raser, med den europeiska vita rasen som den mest överlägsna. Utgångspunkten var att det i andra klimat på främmande platser fanns helt andra raser som var lägre stående. I takt med europeiska teknikens utveckling blev de förmodade skillnaderna mellan olika raser av människor mer framträdande, och utomeuropeiska folkslag började kategoriseras som vilda till skillnad från den civiliserade europén. Vi lever fortfarande med efterdyningarna av detta utvecklingsförlopp, varför jag ser det som synnerligen viktigt att detta perspektiv inkluderats.

Boken ter sig något spretig, vilket jag är villig att lasta historien för snarare än författaren. Monstrens historia är inte ett rakt spår genom århundrandena och Bondestam har gjort ett utmärkt jobb att bringa översikt över den. Däremot saknar jag ett avslutande kapitel som skulle binda ihop trådarna i en sammanfattning där läsaren blir påmind om premisserna för studien och de individuella kapitlens viktigaste upptäckter, samt serveras en diskussion. Avsaknaden av denna sammanfattning är dock inte någon avgörande brist, i synnerhet som de individuella kapitlen alla avslutas med en konklusion.

Den svenska monsterhistorien har, såsom författaren mycket riktigt påpekar, underligt nog inte skrivits förr. Därmed utgör detta verk en ytterst välkommen grund för fältet.

Catarina Harjunen

■ Fidel Castros korta men vilda äventyr i New York

Simon Hall: *Tio dagar i Harlem: Fidel Castro och hur det storpolitiska sextioalet tar sin början*. Daidalos, Göteborg 2022.

Måndagen den 26 september 1960 intar Kubas ledare Fidel Castro, iklädd sin kännsplaka olivgröna fältuniform, talarstolen inför Förenta nationernas generalförsamling, konstaterar att han ämnar "göra mitt yttersta för att fatta mig kort" och talar sedan i fyra och en halv timme. Under det längsta talet någonsin inför generalförsamlingen hinner den unga revolutionären behandla allt från Kubas framsteg till Förenta staternas aggressioner men fokus ligger i synnerhet på det globala och på kampen mot kolonialismen. Castro talade även om ett "enkelt hotell i Harlem" där han funnit sig till ro efter "förnedrande och förödmjukande behandling" av sina värdar i New York (164–165). Med sitt framträdande ställde sig Castro inte endast på de förtrycktas sida i länder som Kongo, Egypten och Algeriet utan även inom Förenta staterna där den svarta befolkningen saknade grundläggande medborgerliga rättigheter. Under tio dagar i New York stod den ovälkomne gästen Fidel Castro i centrum för såväl politiska som diplomatiska affärer.

Med *Tio dagar i Harlem* erbjuder Simon Hall vad man kunde kalla för *courte durée* historia genom att påvisa hur en period på endast tio dagar kan hjälpa oss att förstå det omtumlande globala 1960-talet. Resultatet är minst sagt underhållande. Boken är medryckande med många fascinerande vändningar och saftiga citat. Det är imponerande hur Hall skildrar Castros överraskande äventyr i New York utan att tappa den analytiska skärpan. Det är lätt att hålla med om att besöket i Förenta staterna "gav Kubas ledare en tydlig plats på den globala arenan, befäste hans internationella ställning och stärkte honom i viljan att gå i bräschen i den globala kampen mot imperialismen" (221). Dessa tio dagar i september förbereder scenen för de mera uppmärksammade tretton dagarna i oktober två år senare då världen stod inför kärnvapenkrig i samband med Kubakrisen. Samtidigt bör det konstateras att det ändå kan vara lite väl modigt att hävda att "dessa tio dagar [satte] tonen

för sextioalet och förändrade världen” (221). Man förlåter trots allt lätt denna överdrift med tanke på att boken tydligt strävar efter att nå utöver den akademiska läsarkretsen.

Även den som är bekant med Castro och det globala 1960-talet blir överraskad av händelserna i New York. Under de knappa två veckorna i staden möter Castro bland annat Sovjetunionens färgstarka ledare Nikita Chrusjtjov, den revolutionära medborgarrättskämpen Malcolm X samt ett urval storartade ledare från tredje världen såsom Egyptens Gamal Nasser, Indiens Jawaharlal Nehru och Ghanas Kwame Nkrumah. Berättarstilen, som fokuserar på dagarna i september 1960 men även ger relevant historisk bakgrund om diverse personer, rörelser och utvecklingar, ger både sammanhang och djup. Som följd ger boken en god insikt i bland annat medborgarrättsrörelsen i Förenta staterna, diplomatiska förhållanden under Kalla kriget och förhållandet mellan Sovjetunionen och Kuba. Hänvisningarna visar att Hall är förtrolig med de olika forskningsfälten och det är lätt för läsaren att hitta mera litteratur.

Det är ändå inte endast sekundärlitteratur som Hall förlitar sig på. Författaren använder också ett relevant primärmaterial. Arkivmaterialet är huvudsakligen myndighetsdokument i form av memorandum och korrespondens från president Dwight D. Eisenhowers administration. Bland annat ger rapporter från ambassadörer utomlands, underrättelseorgan och nationella säkerhetsrådet insikt i hur oroade amerikanerna var över Fidel Castro, hans förhållande med Chrusjtjov och hans potentiella globala inflytande.

Dessutom visar den ivriga diskussionen i pressen att frågan om Castro och Kuba engagerade amerikanerna. Hall brukar sig flitigt av ett brett urval av tidningar. Det handlar inte endast om den ansedda *New York Times* utan även dess lokala konkurrent *New York Herald Tribune*, stadens tabloidblaska *New York Daily News* samt stadens svarta pressinstitution *New York Amsterdam News* och dess kortlivade utmanare *New York Citizen-Call*. Därtill hänvisar Hall till olika tidningar från Washington, Chicago, Philadelphia samt Baltimore. Även kubanska tidningar, *Revolución* och *Bohemia*, är viktiga källor. Trots att det handlar om en global historia använder ändå Hall endast stundvis tidningar, eller perspektiv, från andra länder än Förenta staterna och Kuba.

Boken är ett välkommet tillskott till forskningslitteraturen kring 1960-talets globala politik och diplomati även om dess främsta förtjänst inte ligger i nya avslöjanden i arkiven utan snarare i sättet Hall för fram ett argument om betydelsen av Castros besök som en vattendelare under andra hälften av 1900-talet. Forskare med intresse för såväl Kubas som Förenta staternas historia lär uppskatta den. Också de som är intresserade av Förenta nationernas historia, diplomatisk historia eller 1960-talet kommer att finna mycket av intresse i boken. Den torde även fungera väl som kurslitteratur i ett brett urval kurser kring 1900-talet, Kalla kriget, Förenta staterna och anti-kolonialismen. Författarens lediga berättarstil och dess rimliga längd på dryga 200 sidor utan slutnoterna inräknade gör att boken lämpar sig väl även för en bredare läsarkrets. Det här är historia för en bred publik på allra bästa sätt – med ett medryckande tempo, djup insikt i forskningsläget, relevant arkivmaterial och ett engagerande argument.

Oscar Winberg

■ Brett perspektiv på beskattningens historia världen över

Antti Kujala: *Voudintileistä veroparatiiseihin: Verotuksen historia*. Atena, Jyväskylä 2021.

Docent Antti Kujala har i sin tidigare forskning behandlat främst nordisk historia och skrivit omfattande om bland annat det Stora Nordiska Kriget och förhållandet mellan Finland och Ryssland.

Mycket av hans digra forskning har också behandlat socioekonomiska teman, och i hans senaste bok ligger huvudfokus just på ekonomi. I boken *Voudintileistä veroparatiiseihin* diskuterar Kujala beskattningens historia ur ett brett historiskt perspektiv. Undertiteln *Verotuksen historia* lovar mycket, men håller också löftet i och med att Kujala på ett meningsfullt sätt lyckas diskutera beskattning under en mycket lång tid så att helhetsintrycket blir både intressant och lärorikt. *Voudintileistä veroparatiiseihin* utgör ett välkommet tillskott till den finskspråkiga forskningen om fiskalhistoria, och är tillsammans med Esko Linnakangas och Leila Juantos *Verojen historia* från 2016 det enda verket som på ett så övergripande historiskt sätt diskuterar skatter.

Det är i första hand allmänheten som Kujala riktar sig till i det här verket, men trots detta kan även en akademisk läsekrets få mycket ut av boken. Kujala diskuterar nämligen inte endast beskattningens historia i sig självt, utan inkluderar också information om hur det fiskalhistoriska forskningsfältet ser ut i dag och hur det har utvecklats. Han presenterar bland annat inflytelserika teorier inom fältet av forskare så som Peer Vries och Joseph Schumpeter, även om dessa sedan endast mycket sparsamt nämns senare i texten. Tack vare den stora mängden hänvisningar och en gedigen källförteckning kan läsaren enkelt söka vidareläsning om just det temat som intresserar. Det här påverkar dock inte bokens läsbarhet utanför den akademiska kretsen i och med att den teoretiska diskussionen ligger i bakgrunden.

Temat för boken definieras som skatter i allmänhet genom historien, men Kujala har valt att inte diskutera kyrkoskatter. Inkluderandet av kyrkans roll i ekonomin genom hela boken hade kunnat ge ett ytterligare djup åt analysen, även om argumenteringen även nu är grundlig. Boken behandlar främst framgångsrika strategier för beskattning men det finns dessutom ett kapitel som uttryckligen diskuterar exempel på misslyckad nationalekonomi och beskattning vilket erbjuder en kraftfull kontrast till resten av texten.

Kujalas tes är att ett fungerande beskattningssystem har varit (och är) viktigt för staters utveckling. Således går beskattningens historia genom hela boken hand i hand med en diskussion om statsbildning. Tillika poängterar Kujala också att krig har varit

en avgörande faktor i hur en stats beskattning, och därmed även själva staten, byggdes upp, och vice versa, alltså att fungerande beskattning lett till framgång i krig. Kujala visar hur effektiva beskattningssystem och en välplanerad statskuld kan leda till en på även andra sätt framgångsrik stat, medan en antingen för strikt eller för okontrollerad beskattning kan leda till problem. Samtidigt är det också viktigt att skatter upplevs som legitima av dem som utsätts för dem.

Dessa synpunkter är i sig inte banbrytande, och i stället ligger bokens styrka i dess betydande exemplifiering av de här förklaringsmodellerna. Läsaren uppmärksammas på att beskattningen på många håll i världen ordnades på så likartade sätt, och den här iakttagelsen säger Kujala själv att var en av orsakerna till att han skrev boken. Tidsperspektivet i boken är anmärkningsvärt långt i och med att Kujalas redogörelse börjar vid år noll och går ända fram till 2020-talet. Bokens upplägg är i huvudsak kronologiskt och de olika kapitlen är också geografiskt definierade. Det är ändå modern historia som får mest utrymme i verket, och de tidigaste perioderna i historien behandlas inte i lika stor detalj som de två senaste århundradena, vilka tar upp ungefär en tredjedel av hela bokens sidantal. Antiken och medeltiden behandlas endast kort, även om en del referenser till tidsperioderna även finns i de senare kapitlen. Trots detta måste det ses som en mycket stor merit att Kujala tagit sig an ett så långt tidsperspektiv, och att han även lyckas måla upp en sammanhängande historia av beskattning som sträcker sig över två tusen år.

Förutom ett långt tidsperspektiv har *Voudintileistä veroparatiiseihin* också en mycket omfattande geografisk avgränsning. Utöver flera europeiska länder behandlas även Kina, Japan, Indien, Ryssland, Osmanska riket och USA. I och med det stora antalet samhällen som diskuteras kunde boken ha blivit spretig eller encyklopedisk, men Kujala undviker detta genom att genomgående göra jämförelser mellan olika länder och tidsåldrar. Då Kujala skriver om de nordiska ländernas och Rysslands beskattning under medeltid och tidigmodern tid märks det att han är i sitt esse då dessa kapitel är både mera omfattande och djupgående än de andra som behandlar äldre tiders historia. Urvalet av samhällen som diskuteras känns motiverat med tanke på de argument Kujala

vill föra fram. Det som kunde ha utvecklats mera är kapitlen om skatteparadis och beskattning i kolonier. Dessa tar nu endast upp en handfull sidor, även om de här ämnena kunde tänkas väcka intresse i dagens läge.

Sammanfattningsvis kan det konstateras att *Voudintileistä vero-paratiiseihin: Verotuksen historia* fungerar som en bra introduktion till både fiskalhistoria och ekonomisk historia mer allmänt, och boken ger läsare alla möjligheter till att på egen hand fördjupa sig i de teman som hen finner intressanta. Även läsare som främst intresserar sig för modern politik kan finna mycket givande synvinklar i texten, speciellt gällande Finland och USA. Boken fungerar bra som helhet men de enskilda kapitlen kan också läsas fristående. Till bokens största meriter hör också utan vidare de breda avgränsningarna både tidsmässigt och geografiskt.

Kajsa Varjonen

■ En tungviktare i historieskrivningen om Finland och det kalla kriget

---

Mikko Majander: *Kylmän sodan ja ristiriitojen puolue. SDP:n historia 4 1952–1957*. Siltala, Helsingfors 2022.

Det tog över 30 år före den fjärde delen av Finlands Socialdemokratiska Partis historik publicerades. De föregående tre delarna skrevs av samhällshistorikern och professorn Hannu Soikkanen, och behandlade partiets historia fram till 1952. Soikkanens trebandsverk

återspeglade ett slags självbekräftande narrativ, hur det tidigare statsbärande partiet steg från mörkret till ljuset och blev lika med den finländska sociala och demokratiska framstegsberättelsen. Då del 3 utkom hade den expansiva välfärdsstaten, som ofta ganska missvisande tillskrivits som ett socialdemokratiskt projekt, nått sin vägs ände.

När historikern docent Mikko Majanders fortsättning på SDP:s historia utkommer, är det ett rätt annorlunda samhällsklimat som råder än för 30 år sedan. Majander behandlar en svår tidsperiod i SDP:s historia, en tid då partiet splittrades och skulle hamna i den politiska marginalen under nästan ett årtionde framöver. På sätt och vis landar Majanders bok rätt i tiden då vi jämför dagens och 1950-talets finländska politiska landskap, en tidsperiod som kännetecknades av internationella spänningar och kallt krig mellan supermakterna, stora ekonomiska och strukturella utmaningar, avsaknad av konsensus och kompromissvilja och ett sökande efter nya stora politiska framtidsvisioner. Då del 4 publiceras är visserligen SDP återigen statsministerparti men inte alls en lika politiskt dominerande kraft som partiet var under långa tider under 1900-talet.

Del 4 är ett nästan 450-sidigt verk som omfattar endast fem år av SDP:s historia, åren 1952–57. Men det är som sagt en svår tid i partiets historia som behandlades, en tid då de två rivaliserande fraktionerna som antingen samlat sig kring den dåvarande partioordföranden Emil Skog eller partisekreteraren Väinö Leskinen hotade riva itu partiet. Och det skulle också ske efter den stormiga partikongressen 1957. Kanske är det därför det fick gå över 30 år innan parti-historiken fick en fortsättning? Ännu under 1990-talet fanns det gott om socialdemokratiska partiaktiva som hade personliga minnen från 1950-talets strider. Och pärmbilden på boken, där de två rivalerna Leskinen och Skog leende tar varandra i hand, men i verkligheten stod till och med på olika sidor om kalla krigets frontlinje, får verka talande för vad del 4 kommer att behandla.

Majanders del 4 är dock inte enbart en djuplodande detaljstudie i intrigmakande och politiskt rävspel inom SDP. Partisplittringen var en del av det stora internationella politiska spelet som pågick i kalla krigets kölvatten. Här visar Majander prov på mästerlig berättarteknik, att varva det stora med det detaljerade

politisk-historiska samtidigt som han förklarar hur partisplittningen påverkade finländsk samhällshistoria och senare årtiondens samhällspolitiska utveckling. Bara som ett ytterst belysande exempel: SDP var utan tvivel det starkaste partiet i finländsk politik vid ingången till 1950-talet, hade leden hållits eniga är det mycket möjligt att Finland redan i ett tidigare skede utvecklats mot en nordisk välfärdsstat, industrialiserats tidigare och då hade kanske den stora emigrationen till Sverige undvikits.

Det är naturligtvis kontrafaktiska historiska spekulationer, men i mitt tycke rimliga sådana och värda att lyfta fram för att förstå varför Finland var en senkomling i jämförelse med de övriga nordiska ländernas välfärdsstatsutveckling. Det kända alternativet blev att Agrarförbundet och statsminister, senare president, Kekkonen blev tongivande i efterkrigstidens finländska samhällsutveckling, vilket gav den redan efter kriget utdöende småbrukarpolitiken några extra årtionden innan den konstgjorda andningen inte längre lyckades hålla småbruken vid liv.

Vad handlade partisplittningen om? Trots att Emil Skog var partiordförande från 1946 till 1957 var han aldrig riksdagsman och under sitt ordförandeskap verkade han i flera regeringar som försvarsminister. Skog hade som den forna partiledaren Väinö Tanners lojala vapendragare utmanövrerat rivalen Karl-August Fagerholm strax efter kriget, lyckats ena partiet och förhindra kommunisternas övertagande av arbetar- och fackföreningsrörelsen. Skog accepterades av Sovjetunionen som finländsk socialdemokratisk partiledare och han stod även på god fot med Kekkonen. Men bland de egna ansågs han vara en vekling, kanske ändå lite för svag mot huvudrivalen kommunisterna och mot Kekkonen, och även politiskt opålitlig.

Därför utmanades Skog av partisekreteraren och vapenbrödrasocialisten Väinö Leskinen, en karismatisk politisk stjärna i finländsk politik, språkkunnig och omtyckt – men han hade redan under 1950-talet problem med alkoholen som sedermera blev hans fall. Leskinen lutade sig starkt mot väst och medverkade till att SDP tog emot inofficiellt partistöd från CIA i form av västvaror som nylonstrumpor, apelsiner och personbilar, som sedan såldes vidare och lottades ut, vilket i sin tur realiserades till pengar i partikassan. Målet från USA:s sida var att bekämpa de sovjettrogna

kommunisterna, vilket också SDP framgångsrikt gjorde. Skogiterna å sin sida mottog ekonomiska bidrag från Sovjet, där Moskvas intresse låg i att bekämpa den ”fascistiska” amerikalakejen Leskinen och hans gäng.

Mycket på den här tiden var centrerat kring enskilda (manliga) socialdemokratiska politiker och deras anhängare. De olika linjedragningarna var starkt kopplade till enskilda ledande män i partiet. Partiets högerlinje företrädades av den dömda krigsansvarige veteransocialdemokraten Väinö Tanner som gjorde comeback i finländsk politik efter avtjänat fängelsestraff. Sovjet och kommunisterna hatade Tanner som pesten, och då han slutligen blev på nytt partiordförande 1957 började partiets svåra kräftgång, främst på grund av att Tanners val stred mot de sovjetiska säkerhetspolitiska intressena i finländsk inrikespolitik.

Majander skriver elegant och analytiskt om de storpolitiska händelsernas betydelse och intriger, men han utelämnar inte andra viktiga frågor som får stort utrymme i denna partihistorik. Politiken under de första årtiondena efter andra världskriget var nästan helt mansdominerad och SDP var ett parti med en mycket patriarkal, ja ibland en nästan misogyn, inställning till kvinnorna i politiken. Mycket av den dagspolitiska agendan var fokuserad på utrikes- och finanspolitik, medan den ”traditionellt” kvinnliga social- och familjepolitiken ansågs mindre viktig.

Partiet intog också en mycket negativ inställning till homosexualitet. Det ansågs utgöra ”samhällets cancersvulst” och befarades spridas till hela samhällskroppen. Även om SDP sedan mellankrigstiden hade legat i framkant i frågan gällande friare tillgång till preventivmedel, fördömdes fri abort. SDP:s familje- och sexualpolitik under 1950-talet var återhållsamt och andades konservatism. Också här blickade man västerut, mot Sverige, som i det här fallet inte utgjorde en förebild utan snarare ett varnande exempel för hotande sedligt förfall (Sverige legaliserade homosexualitet 1944 och hade en liberalare abortlagstiftning) och nya oanade sociala problem.

Å andra sidan hade socialpolitiken blivit ett tungt politikområde redan före andra världskrigets utbrott och talande är att då det skedde var det en av SDP:s lyskraftiga manliga politiker, K-A Fagerholm, som fick axla den viktiga socialministerposten.

Efter kriget var det särskilt de från fronten återvändande arbetarklassmännens sociala problem som var i fokus, och dessa frågor utvecklades till mycket svåra arbetsmarknadskonflikter inom den mansdominerade industrin.

Mikko Majanders SDP-historik del 4 är en verklig tungviktare i historieskrivningen om efterkrigstidens Finland. Även om den behandlade tidsperioden är kort och fokus är på ett politiskt partis historia, är det omkringliggande samhällets historia ständigt närvarande i berättelsen. Samtidigt känns boken ytterst aktuell för vår tids politiska händelser. Ett finländskt NATO-medlemskap som var fullkomligt otänkbart under kalla kriget blev med ens på grund av Rysslands anfallskrig mot Ukraina ett beslut som drevs igenom av SDP i regeringsställning. Västorienteringen har ändå alltid varit stark i SDP. Under 1950-talet splittrade västorienteringen partiet och kastade SDP för en lång period i politisk offside. Nu 70 år senare verkar det som att partiledningen, denna gång med en lyskraftig kvinnlig ledare, återigen får handskas med det svåra företaget att kombinera kallhamrad säkerhetspolitik och socialdemokratisk omfördelningspolitik.

Matias Kaihovirta

Medverkande

Catarina Harjunen, FD, postdoktoral forskare i nordisk folkloristik vid Åbo Akademi (catarina.harjunen@abo.fi)

Lise-Lotte Hellöre, ED, TM, doktorand vid Polininstitutet, Åbo Akademi (lise-lotte.hellore@abo.fi)

Panu Petteri Höglund, FM, doktorand i tyska språket och litteraturen vid Åbo Akademi (phoglund@abo.fi)

Matias Kaihovirta, docent och forskare i nordisk historia vid Åbo Akademi (matias.kaihovirta@abo.fi)

Bjarne Lindström, FL, oberoende konsult/forskare, tidigare direktör för Ålands statistik- och utredningsbyrå samt chef för Nordiska institutet för regionalpolitiska forskning (bjarne.lindstrom@aland.net)

Johan Stén, TkD, FD, timplärare, Helsingfors universitet (johan.sten@helsinki.fi)

Kajsa Varjonen, FM, doktorand i allmän historia vid Åbo Akademi (kajsa.varjonen@abo.fi)

Oscar Winberg, FD, postdoktoral forskare vid John Morton Center for North American Studies vid Åbo universitet (oscar.winberg@abo.fi)